

Recensioner

AGGEDAL, JAN-OLOF, ANDRÉN, CARL-GUSTAF & EVERTSSON, ANNA J. (red.)

KYRKA – UNIVERSITET – SKOLA. TEOLOGI OCH PEDAGOGIK I FUNKTION. FESTSKRIFT TILL SVEN-ÅKE SELANDER

Religio 52. Skrifter utg. av Teologiska institutionen i Lund, Lund 2000. 269 (3) s., ISSN 0280-5723

Om "teologi och pedagogik i funktion" handlar den festskrift som förärats Sven-Åke Selander, professor i kyrko- och samfundsvetenskap vid Lunds universitet. Som en närmare bestämning av bokens titel *Kyrka – universitet – skola* speglar detta väl festföremålets intressen och forskningsprogram. Huvudområdena för hans forskning har varit hymnologi och religionspedagogik och den har tillkommit som en följd av hans skiftande funktioner inom kyrkan, universitetet och skolan. Allt han gjort är präglad av bredd och tvärvetenskaplighet. Selander har disputerat vid två fakulteter, först i praktisk teologi om den anglosachsiska väckelsesångens genombrott i Sverige och sedan i pedagogik om det kyrkliga undervisningsprogrammets genomförande i församlingarna. I nära trettio år var han verksam vid lärarhögskolan i Malmö och var därefter i sju år professor i Lund.

Festskriften inleds med en presentation av hans vetenskapliga och pedagogiska verksamhet, skriven av professor Carl-Gustaf Andrén, och den avslutas med en bibliografi sammanställd av föremålets hustru Gunilla Selander.

För läsarna av denna årsbok rymmer boken mycket av intresse. Dess innehåll vill spegla den ämneskonception Selander lagt fram som program för hur han ville driva sin professur. Några av författarna är hämtade från den rad av doktorander Selander samlat runt sitt seminariebord på Theologicum i Lund.

När boken *Kyrkovetenskapliga forskningslinjer* sammanställdes 1995 var syftet att ge en översikt över den aktuella vetenskapsteoretiska inriktningen av ämnet. Boken skulle både vara ämneshistoriskt tillbakablickande, nutidsorienterande och framåtsyftande. De båda ämnesföreträdarna i Uppsala och Lund skulle i var sin uppsats utveckla sin syn på hur de ville driva ämnet. Hur skulle det vidareutvecklas in i framtiden? Sven-Åke Selander samlade sina tankar under rubriken "Fenomen – funktion – analys". Han identifierade två *forskningsfält*, ett inre och ett yttre. Det inre fältet sysslade

med olika aspekter på kyrkornas organisation, gudstjänst och fromhetsliv, undervisning samt deras gemenskap, diakoni och sociala ansvar. Det yttre forskningsfältets aspekter var kultur och samhälle. Det var på så sätt han fann det forskningsmässigt intressanta – och varken fälten eller aspekterna kunde isoleras internt eller inbördes. Det analyserbara materialet för sin forskning hittade han sedan genom att identifiera det han kallat ämnets *perspektiv*. Dessa var inte mindre än tretton stycken: kyrkokunskap, kyrkorätt, kyrkosociologi, liturgik, hymnologi, homiletik, kateketik, didaktik, religionspedagogik, diakonik, pastoralteologi, ecklesiologi och spiritualitet. Festskriftens redaktörer har genom bokens komposition velat markera detta program och ge exempel på forskning inom dessa olika perspektiv. Resultatet har blivit en festskriftsvolym med stor bredd, som speglar mottagarens ämnessyn.

Att vetenskapsteoretiskt motiverade forskningsprogram är föremål för ständig reflexion och insatta i en utvecklande debatt, markeras av Sven-Erik Brodds uppsats om "Ecklesiologi. Tankar kring en term på modet". Hans infallsvinkel i den ovannämnda teoriboken var inte alldeles densamma som lundakollegans; så t.ex. genom att han lyfte fram och lät ämnets delaspekter sammanfalla i, eller växa fram ur, ett studium relaterat till ecklesiologin. I en på bred litteraturläsning grundad genomgång av denna terms användning i senare decenniernas teologi, diskuterar han dess möjligheter och komplexitet. Den tidigare motsättningen mellan kyrkan som trosföremål och kyrkan som sociologisk, empirisk företeelse håller på att försvinna.

I festskriften representeras det liturgiska perspektivet av Christer Pahlmblads uppsats "Måltid, eucharisti och instiftelseord". Pahlmblad är en välrenommerad forskare med den svenska reformationsperiodens gudstjänstliv och relationen praxis/text som sitt specialintresse. Nu har han studerat frågan om de eucharistiska instiftelseordens väg från Nya testamentet till liturgin. Dessa sammanfattar vad den apostoliska kyrkan uppfattade som förpliktande i Kristi handlande vid den sista måltiden. Pahlmblads resonemang utgår från det förhållandet att eucharistifirandet som sådant är äldre än de nedskrivna berättelserna om dess instiftande. Därmed är, säger han, instiftelseberättelsernas lydelse påverkade av praxis. "De undertrycker att Kristi handlande med brödet resp. kalken skildes åt av hela måltiden", när vi i nutiden genom det liturgiska skeendet får intrycket att hans två handlingar skedde i omedelbar följd. Urkyrkan uppfattade således inte den judiska måltid inom vilken nattvardsinstiftelsen skedde såsom sakramentalt konstitutiv. Pahlmblad diskuterar hur instiftelsens avsikt alltså inte är en ny måltid i konventionell mening, utan en sakramental handling där den yttre kommunionens syfte är något annat och mera än fysisk nutrition. En jämförelse mellan Did. 10 och den för det kristna eucharistifirandets historia centrala bönen *Birkat-ha-mazon* visar på paralleller. Thomas J. Talley har menat att "didachisten" därvid medvetet anknutit till etablerat offerspråk men

strukturerat om sin lydelse för att den skulle passa. Frågan är om Did. 10 är en eucharistisk bön. Pahlmblads analys ifrågasätter på ett intressant sätt Talleys tolkningsförslag och kommer till resultatet att det under de första århundradena existerat eucharistiböner med olika grad av verbal referens till instiftelseberättelserna.

En annan uppsats som rör svenskt gudstjänstliv är Inger Selanders analys av Bo Setterlinds julpsalm "Kanske är det natt hos dig" (Ps&V76 652). Under rubriken "interartiell praktik" låter hon den bli exemplet i en undersökning om hur en psalmtext finner sin melodi och hur denna samklang får styra dess plats i psalmboken. Setterlinds psalm trycktes redan 1961, året efter det att denne med sin bok *Psalmer i atomåldern* startat den psalmdebatt som efter många om och men resulterade i en ny psalmbok 1986. Där efterlyste han moderna, poetiska, evangeliserande psalmer skrivna för nutidsmänniskan. Hans psalm har ett tydligt marianskt motiv. Den handlar om hur "du ser framför dig Guds moder" och "Guds moder ser på dig i sin födslotimma. Kan du neka henne rum [...]?" Detta var nog en för stark text för det svenska kyrkomötet; explicit nämner psalmen inte "Jesus" (cf. härtill min uppsats "Maria i psalmboken?" i *Maria i Sverige under tusen år*, 2, 1996, s. 879–913). Psalmerna hade en ganska vanlig strofform som i 1939 års koralbok hade inte mindre än tre välkända och lättsjungna melodier. Psalmkommittén ville emellertid ge den en egen och ny melodi och flera tonsättare engagerades i arbetet. På ett mycket intressant sätt jämför Inger Selander (efter en grammofoninspelning) Setterlinds egen deklamation av psalmen med tre av de tio olika tonsättningar som kommittén hade att välja emellan. Hur betonade Setterlind själv sin text och vilka ord markerar han som de semantiskt betydelsefulla? I vilken utsträckning får författarens språkliga intentioner genomslag i melodierna? De tre tonsättningar som jämförs i detalj är av Ingmar Milveden och Karl-Olof Robertson samt en anonym. Av dessa stannade psalmkommittén för Milvedens melodi med dess följsamhet mot versrytmen, dess vemodighet utan att bli tung och dess klara kombination av traditionell och ny stil. Inger Selander diskuterar hur det kom sig att denna fina psalm i tonsättning av ett av nutida svensk kyrkomusiks allra främsta namn inte togs med i 1986 års psalmbok. Den förklaring hon hittar ligger i en opinionsundersökning utförd av Religionssociologiska institutet. Psalmerna ansågs alltför "svårsjungen" och hade alltså inte hunnit bli insjungen under försöksperioden. Uppsatsen mynnar ut i en fråga om hur psalm och koral hänger samman. Frågan är viktig att ställa. En ny psalmbok måste innehålla också nya, samtida koraller till nya texter som kan behöva en smula träning för att slå igenom. Ett sådant exempel hittar jag i PsB 1986 74, Olov Hartmans och Sven-Erik Bäckes "Du som gick före oss". Dock finns i samma psalmbok exempel på tunna texter som nog enbart har sin käcka melodi att tacka för sin popularitet; dit vågar man nog räkna Anders Frostensons och Lars Åke Lundbergs 289 "Guds kärlek är som stranden". Den intresserade kan jämföra också Hartmans text nr 38 "För att

du inte tog det gudomliga”, som har fått alternativa melodier av mycket olika karaktär, den ena av Milveden, den andra av vissångaren Börje Ring. Efter Inger Selanders ”interartiella” påpekanden inser vi hur föga semantiskt samstämd texten är med den populärare av melodierna. Hennes sakkunniga och tänkvärda uppsats ger en rad uppslag till vidare hymnologisk forskning på temat vilka faktorer det är som bidrar till att en text blir en psalm och att psalmen kommer till användning.

Härutöver finns i festskriften en rad bidrag som rör andra av kyrkovetenskapens perspektiv. Intressant är den kyrkorättshistoriska översikt Selanders företrädare Lars Eckerdal gör kring den ganska svåröverblickbara arbetsprocess som resulterade i att 1686 och 1992 års kyrkolagar ersattes med 1999 års kyrkoordning. I nära anslutning härtill är Per-Olov Ahréns uppsats om ”Den dubbla ansvarslinjen som kyrkorättsligt problem”, där han tecknar utvecklingen – kanske någon, t.ex. med tanke på prästernas förändrade förhållanden, skulle säga avvecklingen – av det som en gång kallades ”den för Svenska kyrkan typiska kombinationen av prästerlig ämbetsförvaltning och folkligt förankrad självstyrelse”, en kyrkorättens grundbult. Ahrén visar hur den dubbla ansvarslinjen som begrepp ersatts av ”det gemensamma uppdraget som förenar kyrkans folk” och på de kyrkorättsliga problem detta implicerar. Den tid som gått sedan den nya KO trätt i funktion är dock så kort att en överblick över det nya regelsystemets tillämpning i tvistefrågor och vid intressekonflikter knappast är möjlig att göra ännu.

Av särskilt intresse är också några uppsatser som rör ett helt annat område. På några få sidor har det lyckats Sven-Erik Pernler att ge en sammanfattande överblick över svenskt medeltida församlingsliv. Sin uppsats ”Att bygga församling på 1400-talet” kallar han själv för ”retrospektiv science fiction”. Den bild han ger utifrån det bevarade materialet är en aktiv och andligt levande kyrka med ett fungerande gudstjänstliv och kontakter ut i folkets djup. Det är en kyrka där prästen har i uppgift just att bygga församling och samla människor till gudstjänst för att de skall väckas och fördjupas i tron. Rosenkransbrödraskapen – Pernler påpekar för säkerhets skull att de hade både kvinnor och män som medlemmar – var tidens församlingsöverskridande lekmanarörelse. Framställningen blir ett korrektiv till äldre reformationsapologetiska mörkmålningar. En inblick i medeltida predikan ger Stephan Borgehammar i sin uppsats om en Josuakommentar från mitten av 1100-talet, skriven av en munk i det för svensk teologi genom Alf Härdelins försorg inte okända benediktinklostret Admont i Steiermark. Borgehammar vill ge ett exempel på det han kallar ”kontemplativ kultur [...] kanske den västerländska klosterfromhetens höjdpunkt”. En inblick i modern homiletikteoretisk debatt ger Eberhard Harbsmeier genom sin diskussion om ”die Predigt als kerygmatische und als pädagogische Aufgabe”.

Vår egen tids pastorala problem aktualiseras av Karl-Johan Hansson som utifrån finländsk kyrkostatistik skriver om ”Den hemlösa religiositeten” och hur det andliga intresset idag kanaliseras i andra former än kyrkans. Nära i

anslutning härtill ligger Johannes A. van der Vens teoretiska reflexioner på temat "Searching for the Religious Identity of the Church". Egil Johansson presenterar ett sociologiskt material som rör relationen mellan dop och konfirmation. Härtill gör Rune Larsson en noggrann analys av Svenska kyrkans undervisningsprogram under 1900-talet; det som har sin utgångspunkt i den häpna handfallenhet som präglade tiden efter 1919 års skolreform. När kunskapsförmedling av katekesens innehåll för länge sedan är övergiven, är det idag fråga om en öppen livsfrågeorienterad pedagogik. Kyrkans undervisning skall med ett ofta citerat uttryck ge konfirmanderna stöd och "hjälp att tyda sina liv utifrån dopet". Larssons uppsats visar på kyrkans under lång tid påfallande osäkerhet om sitt undervisningsuppdrag och han pekar på hur KO 1999 skulle kunna bli en nystart. När Svenska kyrkan faktiskt inte längre kan förlita sig på att den allmänna skolan i ett pluralistiskt samhälle är och kan vara en fungerande kunskapsförmedlare utifrån kyrkans förutsättningar, måste en nystart till. Sakförhållandet diskuteras i boken av Lilian Nilsson i en uppsats om "En värdevital och värdedydig skola". Måhända är en attitydförändring på kyrkligt håll inte alldeles lätt, när den undervisande och läromedelsförfattande prästgenerationen själv är en produkt av den undervisningsmodell som sätts under kritik. Intressant skulle vara om Larsson ville fullfölja sin undersökning med en innehållsgranskning av frekventa läromedel under samma period. Också ett skickligt drivet religionskunskapsämne i den allmänna skolan har och måste ha en annan uppgift än kyrkans undervisning av sina döpta barn. Att kyrkan behöver reflektera över sina former markeras av Christer Fjordevik när han i sin uppsats om "Diakonater i kyrkan" ser "en diakonisk kyrka" som framtidsmodellen; det skall, säger han, inte bara vara fråga om en diakonal funktion i församlingen, utan kyrka "där diakonin är en given dimension av kyrkans liv"; en presbyterial och en diakonial handlingslinje skall korrespondera.

Det fina med festskrifter är ofta att de inbjudna författarna kring ett visst tema får skriva om något som de själva finner roligt och angeläget. Så är det uppenbarligen med den här boken. Tillsammans taget har det blivit en intressant och på många sätt inspirerande bok som kan ha något att ge läsare med olika infallsvinklar. En uppgift för en festskrift är också att locka till oväntad läsning inom fält som annars inte är alldeles näraliggande för en själv. Kontakten med festföremålet vidgar den vetenskapliga nyfikenhetens radie. Så är det med Sven-Åke Selander. Hans breda intressen har resulterat i en vänbok med ett mångfasetterat innehåll som speglar författarnas engagemang och intressen. Hans *Doktor Vater* Carl-Gustaf Andrén talar om hur hans öppenhet mot omvärlden och mot nya idéer och uppslag gjort att utvecklingen av hans forskningsinsats präglats av spänning och förväntan. Man kan säga att festskriften har blivit kongenial med festföremålet.

Oloph Bexell

ALMER, HANS

VARIATIONER AV PREDIKOUPPFATTNINGAR I SVENSKA KYRKAN. EN FENOMENOGRAFISK UNDERSÖKNING OM PREDIKANTER OCH ÅHÖRARE

Diss., Bibliotheca Theologiae Practicae 62. Arcus, Lund 1999. 244 s., ISBN 91-88553-04-3

Det finns många uppfattningar om predikan, både om predikan i allmänhet och kanske ännu mer om olika framförda och åhörda predikningar. När vi talar om uppfattningar om predikan, menar vi i första hand olika värderande omdömen som uttrycker att predikan är mer eller mindre bra eller dålig på olika sätt. Under och bakom olika värderande uppfattningar eller omdömen finns uppfattningar av predikan, vilka handlar om predikouppdragets och predikans karaktär. Den fråga som då ställs är *vad* en predikan är och/eller bör vara. Hans Almer har gjort en empirisk undersökning som handlar om predikanter och åhörarens uppfattningar av *vad* en predikan är och bör vara.

Almer anknyter i sin doktorsavhandling, framlagd vid Lunds universitet, till en forskningsinriktning inom pedagogisk forskning kallad fenomenografi. Efter en presentation av predikan som forskningsområde och olika perspektiv inom forskningen, föreslår Almer en fenomenografisk homiletik med ett beskrivande perspektiv på predikan, som ett komplement till forskningen inom området. Den fenomenografiska forskningsinriktningens kunskapsområde är människors uppfattningar av olika företeelser och denna kunskap om uppfattningar – som en utgångspunkt för att bedriva pedagogik, i linje med tanken att man skall utgå från eleven. Vad som oftast står i fokus är uppfattningar av ett pedagogiskt innehåll. Detta har sin motsvarighet i uppfattningar av predikans innehåll och budskap. Avgränsningen av vad uppfattningarna gäller kan också vara vidare och annorlunda och så är det i Almers undersökning. Den gäller uppfattningar av predikan i dess helhet som individuellt upplevd, sociokulturell företeelse. Predikans språkligt uttryckta budskap finns med som en del, men uppfattningarna gäller också i hög grad predikans vidare innebörd.

Den empiriska undersökningen har två delar. Den ena omfattar intervjuer med predikanter och den andra intervjuer med åhörare. Studien av predikanter omfattar tjugo präster, fem kvinnor och femton män, verkamma i Göteborgs stift. Prästerna intervjuades om hur de uppfattade sitt uppdrag att predika; i anslutning till en predikan på Påskdagen. Studien av åhörare omfattar åhörare till en predikan på Påskdagen i en församlingskyrka i Göteborg. Dessa åhörare intervjuades om den predikan de lyssnat till. Tjugo deltagare i gudstjänsten tillfrågades om att delta i undersökningen direkt efter gudstjänsten och endast en avböjde. De nitton deltagarna var fem män och fjorton kvinnor i ålder från fjorton till åttio år. Samtliga intervjuer genomfördes inom tre dygn efter Påskdagens gudstjänst. Samtliga intervjuer skrevs ut ordagrant och analyserades.

I intervjuerna har olika uppfattningar av predikan urskilts och sedan grupperats i kategorier. Varje persons samlade uppfattning eller uppfattningar redovisas inte. Citat från intervjuerna redovisas för att illustrera uppfattningarnas kategorier. Det framgår att personerna i allmänhet har uttryckt flera olika uppfattningar. Det som redovisas som intressant är variationen av uppfattningar bland predikanter och åhörare samt skillnaden mellan de två grupperna. De funna uppfattningarna ordnas i huvudkategorier som motsvarar allmänna teman eller perspektiv samt underkategorier inom dessa, som motsvarar vad det är inom dessa teman som lyfts fram. Predikanternas och åhörarnas uppfattningar grupperas i fyra huvudkategorier eller huvudteman. Dessa är "undervisning" för predikanterna, vilket motsvaras av "predikans innehåll" för åhörarna, samt gemensamt för predikanter och åhörare temana "upplevelse", "predikan som kommunikation" och "tillämpning".

Predikanternas uppfattningar under temat "undervisning" handlar om att undervisning förmedlas genom mötet med gudstjänsten i dess helhet, uppståndelsens avgörande betydelse för kristen tro, att det är svårt att predika på Påskdagen, att predikanten ser sig själv som undervisningsinstrument, att predikanten är en proklamerande och förmedlande härold, att åhörarna inbjuds att ta del av Jesu egen undervisning i Bibeln och att mötet med Jesus ger uppståndelsen och tron mening, att utlägga predikotexten och att överlämna ordet. Åhörarnas uppfattningar om predikans innehåll handlar om att det är ett återkommande innehåll, att det är känt men ändå kan upplevas som nytt, att uppståndelsen har en avgörande betydelse för kristen tro, att frågor om liv, död och hopp aktualiseras, den individuella trons betydelse i ljuset av tron på uppståndelsen och förhållandet mellan predikan och predikotexten. Den skillnad mellan predikanter och åhörare som blir mest tydlig är att predikanterna är mer upptagna med predikouppdraget i sig och att de betonar att predikan är ett proklamerande, förmedlande och överlämnande, medan åhörarna mer betonar livsfrågor och den individuella trons betydelse.

Den andra kategorin, "upplevelse", handlar om predikanternas tankar och känslor, som färgar förmedlingen av predikan. Predikanterna framhåller betydelsen av predikantens och åhörarnas förväntningar inför predikan, att Gud förväntas handla i predikan, glädjen och ansvaret i predikouppdraget samt förväntningar som predikanten tror åhörarna har inför Påskdagens predikan. Åhörarnas uppfattningar inom temat "upplevelse" handlar om att förväntningarna är beroende av Påskdagens karaktär och av inställningen till predikanten, betydelsen av individens personliga situation vid predikotillfället, betydelsen av församlingsmiljön, den sociala gemenskapen och kyrkorummet, betydelsen av mötet med gudstjänsten som helhet, upplevelse av trygghet, glädje och hopp, svårighet för predikanten att vara närvarande i predikan, att tidigare predikoupplevelser kan försvåra lyssnandet. Den största skillnaden är att detta tema inte har någon framträdande plats i

predikanternas tänkande om predikan medan det är det mest dominerande temat i åhörarnas tankar om predikan. Det finns en överensstämmelse i betoning av förväntningarnas betydelse. Åhörarna betonar betydelsen av sin personliga livssituation, den totala församlingsmiljön samt att framförandet harmonierar med innehållet i predikan.

Temat "predikan som kommunikation" handlar för predikanternas del om betydelsen av nära och förtroendefull kontakt med åhörarna, personligt engagemang från predikanten, äkthet och trovärdighet, ett brottande med predikantrollen, åskådliggörande hjälpmedel och predikospråket. Åhörarnas uppfattningar av "predikan som kommunikation" handlar om ett lättillgängligt och vardagligt språk, respektive ett svårtillgängligt och kraftlöst språk, predikantens personliga engagemang, nära eller distanserad kontakt med åhörarna, anknytning till aktuella händelser och åskådliggörande med hjälpmedel.

Temat "tillämpning" handlar om hur predikans budskap kan tillämpas. För predikanterna handlar det om hur de kan använda sina egna erfarenheter i predikan, betydelsen av församlingsmiljön, anknytning till åhörarnas existentiella frågor, mönster för livstolkning, mörkret i tillvaron, åhörarnas heterogenitet, anknytning till aktuella händelser, personlig tillämpning i vardagen, omvändelsens nödvändighet, personligt möte med Gud idag, hur predikan tas emot och att väcka längtan hos åhörarna. För åhörarna handlar "tillämpning" om personlig tillämpning i vardagen, relationen till åhörarens existentiella frågor och egen personlig reflektion. För predikanterna är "tillämpning" det tema som ges störst utrymme. De lyfter fram olika slags förutsättningar för förmedlingen, respektive hur åhörarna kan tillämpa budskapet på ett individuellt, religiöst plan. För åhörarna har detta tema minst omfång och de fokuserar åhörarens privata behov.

Almer diskuterar resultaten i relation till några olika predikoteoretiska perspektiv. Han finner att det profetiska perspektivet inte alls är framträdande hos predikanterna samtidigt som behov av profetiskt tilltal kommer till uttryck hos åhörarna. Det självavårdande perspektivet kommer endast fram hos vissa predikanter och vissa åhörare. Predikanterna ger uttryck för ett undervisande perspektiv i form av en ensidig förmedlingspedagogik, medan åhörarna framhåller olika upplevelsefaktorer snarare än undervisning. Det dialogiska perspektivet finns med hos predikanterna, där predikanten anknyter till predikantens och åhörarnas situation. Åhörarna tar också upp inslag av dialog, vilken uppfattas vara beroende av predikantens personliga engagemang och innebära närhet till åhörarna. Ett existentiellt perspektiv är inte alls framträdande hos predikanterna. Åhörarna anknyter i viss mån till ett existentiellt perspektiv, men det handlar då helt och hållet om ett individuellt perspektiv.

Almer har utgått ifrån predikningar på Påskdagen, vilket har den fördelen att ett mycket centralt och "likadant" budskap fokuseras i samtliga fall. Uppfattningarna av predikan beskrivs som olika teman och inslag i dessa,

vilket tas upp och framhålls i intervjuerna.

Den helhet av uppfattning(ar) som varje person uttrycker beskrivs inte, vilket hade varit intressant och i överensstämmelse med den fenomenografiska inriktningen. Särskilt kan man tänka sig att det finns en sammanhängande helhetsuppfattning hos predikanterna, som kanske kan återföras på vissa grundläggande värderingar. De redovisade resultaten diskuteras i relation till olika perspektiv på predikan, behandlade inom den teologiska litteraturen. En beskrivning av helhetsuppfattningar hade givit ytterligare underlag för en sådan diskussion och för reflektioner kring likheter och skillnader mellan personer och grupper.

Det förefaller som om intervjumaterialet är betydligt rikare än vad som kommer fram i avhandlingen. Den kategorisering som görs i teman, ger lätt intrycket att predikanter och åhörare är mer överens än vad som är fallet. Inom kategorierna finns stora skillnader. Dessa hade kommit mer i fokus och fått en klarare innebörd inom ramen för beskrivningar av personernas helhetsuppfattningar. De stora skillnader i uppfattning av predikan som framkommer, är en stor utmaning både teologiskt och pedagogiskt. En del av utmaningen är det starkt individualiserade synsättet och bristen på tillämpning. Den principiella utmaning som predikanten står inför, är att forma ett teologiskt budskap i förhållande till en variation av uppfattningar hos en bestämd grupp åhörare. Vad den fenomenografiska forskningsinriktningen kan bidra med är bl.a. kunskap om vad både predikanter och åhörare tänker om både det som predikan behandlar och predikan i sig. Almer har här givit ett värdefullt bidrag till ett intressant, stort och försummat kunskapsområde.

Lennart Svensson

KARLSSON, JONNY

PREDIKANS SAMTAL: EN STUDIE AV LYSSNARENS ROLL I PREDIKAN HOS GUSTAF WINGREN UTIFRÅN MICHAIL BACHTINS TEORI OM DIALOGICITET

Diss., Linköping Studies in Arts and Science 206. Artos, Skellefteå 2000. 368 s., ISBN 917580193-0

En synnerligen mångsidig avhandling om Gustaf Wingrens predikokonst försvarades vid Linköpings universitet den 28 april 2000 av teologen och prästen Jonny Karlsson. Mångsidig är den därför att den fokuserar både Wingrens teologi och predikan och hans faktiska predikningar – detta i dialog med den ryske litteraturteoretikern Michail Bachtin. Avhandlingen skulle kunna läsas både för sin analys av Wingrens teologi, för Karlssons

detaljerade predikoanalys och för att den gör Bachtins teori fruktbar för predikoanalysen – men den lyckade kombinationen av dessa tre element visar författarens förmåga till problematisering och fördjupning.

Avhandlingen består av fyra delar. Till att börja med bjuds vi på några teoretiska utgångspunkter. Författaren diskuterar predikans genre och introducerar Bachtins språkteori. Del två, ”Wingren predikar”, utgör den största delen av avhandlingen (nästan 200 s.). Här finns detaljerade analyser av åtta Wingrenpredikningar, den tidigaste från 1940 och den senaste från 1987. Genom att jämföra två predikningar över Hes. 37:1–14, två över Matt. 6:5–8 och fyra långfredagspredikningar, försöker författaren komma åt hur Wingren har låtit predikan påverkas av dess konkreta *Sitz im Leben*; med andra ord vilken roll lyssnaren spelar i predikan. Del tre, ”Wingren om predikan”, redogör för Wingrens teologi om predikan, inom ramen för hans systematisk-teologiska helhetskonception. Den sista delen diskuterar hurvida predikans teori och praxis hänger ihop hos Wingren. Den ger också ett konstruktivt förslag till en teologi om predikan, genom att komplettera Wingren med Bachtin i enlighet med ett av de syften författaren formulerat i avhandlingens första avsnitt, nämligen att ”försöka bidra till att klyftan mellan predikans teori och praxis överbryggas” (s. 62).

Författarens poäng med att föra in Bachtin är att använda sig av en teori som pekar på allt språks dialogiska karaktär. Bachtin talar om språkets dialogicitet i åtminstone tre betydelser, menar författaren. För det första menar Bachtin att språket är ett pågående projekt. Det bär på en mängd ”dialogiska övertoner” genom att alla yttranden alltid står i relation såväl till konkreta eller tänkta lyssnare som till tidigare yttranden; att förstå något är som att försöka fånga en fågel i flykten. För det andra hävdar Bachtin att yttranden kan vara antingen monologiska eller dialogiska, beroende på avsändarens avsikt med yttrandet; vill avsändaren att mottagaren skall höra de ”främmande röster” som alltid klingar med i varje yttrande (som i Dostojevskijs romaner) eller skall mottagaren endast höra avsändarens egen röst? För det tredje menar Bachtin att den polyfona dialogen kännetecknar den mänskliga tillvaron som sådan; sanning kan aldrig fixeras, systematiseras eller harmoniseras utan att tillvaron reduceras på ett monologiskt sätt.

Bachtins teori blir i författarens avhandling både ett analysinstrument för Wingrens predikningar och ett supplement till Wingrens bestämning av teologin om predikan. I båda rollerna fungerar den väl, eftersom författaren lyckas erbjuda både spännande konkreta analyser av Wingrens predikningar och ett sätt att tänka vidare om predikan generellt. I stället för att komma med invändningar mot detaljer i framställningen, vill jag ställa två övergripande frågor som aktualiseras av avhandlingen.

Den första är frågan om predikans dialogicitet överhuvudtaget. En motivering som författaren ger till valet av just Wingren som studieobjekt för avhandlingen är att han både predikat själv och reflekterat över predikan. Jag tror det är ett gott val, även motiverat av att Wingren förmodligen

tillhör en av de svenska 1900-talsteologer som påverkat såväl teologi som kyrklig praktik mest. Även om jag således inte ifrågasätter det val författaren gjort, kan jag inte låta bli att undra, om vilken annan teolog som helst som uppfyller dessa två kriterier skulle duga. Skulle man inte ha hittat liknande dialogiska drag som hos Wingren hos de flesta andra teologer? Karl Barth sägs ha en annan teologi om predikan, där lyssnaren förstås som passiv, men skulle man inte i hans predikningar finna en liknande dialogicitet som i Wingrens predikningar, oavsett hans teologiska motivering? Det vore intressant att fundera över huruvida denna dialogicitet är ett ofrånkomligt drag hos varje predikan som avser att kommunicera med sina lyssnare – oavsett vilken teologisk självförståelse predikanten håller sig med – men också om och hur det dialogiska draget varierar mellan olika predikanter beroende på deras teologi. Om nu exempelvis Barth förstod lyssnaren som passiv (stämmer det verkligen?), blir då hans faktiska predikningar mindre levande, eller hade han bara dålig självinsikt? Med andra ord, hur tänkbar är egentligen en monologisk predikan? I vad mån skiljer den sig från en misslyckad lyssnaranknytning?

Den andra frågan aktualiserar relationen mellan "allmänmänskligt" och "kristet". På s. 297 menar författaren att "Bachtin med sin bestämning av språket och människan som dialogiska skulle kunna hjälpa Wingren att formulera en predikoteori med hjälp av en terminologi som är allmänmänsklig och inte specifikt teologisk". Min fråga är, varför Bachtins teoretiska termer skulle vara mer "allmänmänskliga" än Wingrens "specifikt teologiska". Egentligen är det nog inte en terminologisk fråga som författaren är ute efter, utan snarare en teologisk. På s. 283 verkar supplementeringen av teologin med en filosofi handla om att hålla samman gudomligt och mänskligt – men för mig är denna analogi oklar. Teologin, menar jag, tematiserar inte bara det "gudomliga" utan framför allt – och egentligen kanske uteslutande – relationen mellan gudomligt och mänskligt. En filosofi som väljer att reflektera över kristna läror gör samma sak. Det blir aldrig klart, varför teologin skulle vara "ensidigt teologisk". Detta är väl inget problem med teologi *per se*, utan med dålig, icke-dialogisk teologi. Även i författarens avhandling är det teologin som styr, men kanske osynligt, i form av en metateologi; det finns ett teologiskt intresse som styr anknytningen mellan teologi och filosofi (mellan predikan och den mer generella dialogiska antropologin).

Dessa anmärkningar vill inte påstå att Bachtin skulle vara en dålig dialogpartner för teologin. Hos Bachtin finner författaren en mycket fruktbar samtalspartner. Men det är kanske inte lyckat att konstruera denna dialog som en dialog mellan en "specifik" eller till och med "ensidig" teologi och en "allmänmänsklig" filosofisk antropologi. Som bland andra Katerina Clark och Michael Holquist har visat i sin bok om Bachtin finns det hos Bachtin djupa, om än oortodoxa, kopplingar till den ryska, ortodoxa kyrkans teologi. Det finns inte minst i Bachtins Dostojevskijbok intressanta

teologiska eller implicit teologiska reflektioner. Dessa kan dock knappast togföras som en mer "allmänmänsklig" eller ontologisk nivå gentemot en "specifik" teologi som representerar den ontiska nivån. Därigenom riskerar vi att omintetgöra dialogiciteten i mötet. Karlssons avhandling är ett fint exempel på reflektion inom ramen för en viss luthersk tradition, men den bryter sig aldrig ur denna tradition – trots Bachtin; kanske eftersom Bachtin "säkras" genom att erbjuda ett "allmänmänskligt" fundament. Men varför skulle en filosofi av Bachtins slag ha en mer privilegierad tillgång till en ontologi än en teologi, särskilt med tanke på dess dialogiska karaktär? Det finns något oproblematiserat i supplementeringen av Wingren med Bachtin. Hade jag varit Bachtin, skulle jag ropat på mer "heteroglossi".

Mina frågor skall inte ses som ett ifrågasättande av avhandlingen, tvärtom. Genom att lyfta fram några av de många frågor som denna bok aktualiserar vill jag på detta sätt bejaka läsarens roll i Jonny Karlssons avhandling och den problemgemenskap jag finner med hans frågeställningar. Ingen med intresse för predikans framtid eller för relationen mellan predikans teori och praktik bör missa att föra ett samtal med denna insiktsfulla bok.

Ola Sigurdson

BJÖRKGREN, MÅRTEN

DRAMA OCH DIALOG. OLOV HARTMAN SOM HOMILET UNDER ÅREN SOM FÖRSAMLINGSPRÄST 1932–1948

Diss., Åbo Akademis förlag, Åbo 1999. 371 s., ISBN 951-765-028-0

Vid Åbo akademi vårdar man sig om den svenska teologihistorien, inte bara den finlandssvenska. Senaste exemplet är denna doktorsavhandling om Olov Hartman, en av de intressantaste profilerna i 1900-talets svenska kyrkoliv. Men behövdes verkligen en ny avhandling om honom? 1986 kom Claes-Bertil Ytterbergs Hartmanavhandling, som måste betraktas som en betydligt mer spännande och kvalitativt bättre undersökning.

Förf:s svar är att medan Ytterberg endast behandlade Sigtunaårens Hartman och bara i begränsad omfattning hans predikningar, så gäller det nu den unge Hartman före Sigtunatiden, med koncentration på hans homiletiska insats. Avhandlingen bygger mest på otryckt material som inte tidigare varit tillgängligt. Jag kan hålla med om att för en person som genomgått så många utvecklingsstadier som Hartman, kan det tidigare materialet vara av visst intresse. Men jag anser att materialet refereras för ingående och kommenteras för mångordigt. Det hade också varit intressantare om avhandlingen, trots Ytterberg, inte hade gjort halt vid 1948, utan visat hur Hartmans predikostil utvecklades även under senare år.

Metodologiskt är avhandlingen påver. Underrubrikens termer "Drama och dialog" sägs användas som "övergripande metaforer för Guds handlande och tilltal i den kristna kulten". Ordet "dialog" är dock här missbruk av ord. En dialog är alltid ett samtal mellan två personer, och att säga att en predikant för "dialog" med sina åhörare (eller, än värre, Gud genom honom/henne) är självbedrägeri och rent trams – så länge åhörarna inte har tillfälle att själva göra inlägg, som vid en egentlig dialogpredikan.

Trots det ovan skrivna har jag haft visst utbyte av avhandlingen. Hartman, som kom från ett salvationistiskt hem och först försökte bli frälsnings-soldat, började i stället läsa teologi för att bli präst och blev snart en trogen anhängare till Emanuel Linderholms liberalteologi. Han blev då fördömd av sin far – men Björkgren låter tydligt de gemensamma dragen mellan salvationismen och Linderholm framträda. I båda fallen gäller det en förkunnelse som markant söker driva fram en viljeavgörelse och i båda fallen rör det sig om en kristendom utan sakrament. När Hartman får en stark Kristusupplevelse i samband med en ungdomsnattvardsgång, bryter han med Linderholm och börjar intressera sig för gammalkyrkligheten: dess väckelsekaraktär anknyter fortfarande till den salvationistiska linjen. Senare blir det kontakter med Bo Giertz och med högkyrkligheten, tills Hartman under Sigtunaåren, med sin till synes obegränsade receptivitet, i tur och ordning tar till sig både Nygrens och Wingrens teologier, delvis i dialog med författare som Lars Ahlin och Birger Norman.

Ragnar Holte

BLOMQVIST, GÖRAN & BÖCKERMAN-PEITSALO, ANNA MARIA

ETT SEKEL AV KYRKOSÅNG. FINLANDSSVENSK KYRKOSÅNG UNDER 1900-TALET

Finlands svenska kyrkosångsförbund r.f., Helsingfors 2000. 92 s., ISBN 952-91-2163-6

Ett sekel av kyrkosång är en vacker volym med guldtryck på vit pärm, en god exponent för design från Finland. De tvåspaltuppdelade sidorna är späckade av fakta.

Bildmaterialet är rikt. Det är gruppbilder från körsammandrag och kyrkomusikfester, det är herrar vid sammanträdesbord och det är ett stort antal personporträtt. Dessa har försetts med utförliga c.v.-notiser. Och apropå sådana finns i den i övrigt lovvärda namnförteckningen med fler än 150 namn några årtalsluckor som lätt kunnat fyllas igen, t.ex. Ingvar Sahlins eller Torsten Ysanders.

Jag övergår nu till att presentera de båda författarna som gjort djupgravningar i protokoll och program från en omfattande lekmanarörelse inom kyrkan.

Anna Maria Böckerman-Peitsalo är kyrkomusiker. Hon arbetar med sin lic.-avhandling vid Sibelius-Akademien i Helsingfors inom det ämnesområde hon här lotsar oss igenom.

Göran Blomqvist är kyrkomusiker, stiftssekreterare och under den senaste perioden Nordiska kyrkomusikrådets sekreterare med stort ansvar för den nordiska musikfesten i Helsingfors i september 2000, som blev en stor succé.

Finlands svenska kyrkomusikutskottet åren 1928–54 är Anna Maria Böckerman-Peitsalos rubrik. För oss på denna sidan vattnet är det viktigt att påminnas om att det svenska Borgå stift grundades först 1923. Att det fanns ett finlandssvenskt, kyrkomusikaliskt arbete också dessförinnan, påpekar författaren, men även att kyrkomusiken ofta var en gemensam angelägenhet för de båda språkgrupperna.

Det är intressant att läsa att det var den kyrkliga ungdomsrörelsen (som tillkom redan på 1880-talet) som arrangerade de första kyrkliga sångfesterna på 1920-talet. Det var ett decennium då både förslag till Missale och psalmbok kom till. Det framgår att dessa förnyelsesträvanden haft betydelse också i körorganisationssammanhang. Men initiativen angående kyrkosångens befordrande – så heter ett av kapitlen – resulterade inte i ett kyrkosångsförbund men väl i en kantor-/organistförening och i ett kyrkosångsutskott med tillsammans sju personer, kyrkomusiker och präster.

Kyrkosångsutskottet fick egentligen inte officiell status, men blev i praktiken det tillförlitliga organ vilket såväl ansvarade för kyrkosångsmöten, fortbildning och publicering av notmaterial som skötte kontakter i det nordiska samarbetet. Det Andra nordiska kyrkomusikermötet, som hölls 1936 i Helsingfors, då David Åhlén och Engelbrektskören från Stockholm spelade en viktig roll, var en av utskottets storsatsningar.

Böckerman-Peitsalo poängterar det goda samarbetet mellan kyrkomusiker och präster. Att prästen och professorn i praktisk teologi i Åbo, Helge Nyman, nämns som en centralgestalt i både "hemländska" och internationella sammanhang är naturligt.

Om sångfester, kompositionsbeställningar, körledare och deltagande körer får läsaren mycken information. För egen del saknar jag dock ett par tidstypiska program- eller agendafaksimiler i detta annars så instruktiva kapitel.

En självständig kyrkosångsorganisation skildrar Göran Blomqvist. Efter krigsårens förlamande effekt togs kraftfulla initiativ till bildandet av Finlands svenska kyrkosångsförbund 1945. Men organisationsmässigt och formellt uppstod så stora problem att man inte kunde bilda det nya förbundet definitivt förrän 1955. En kyrkomusikfest i Ekenäs det året betecknas av författaren som en märkeshändelse i flera avseenden. Festen var kyrkomusikutskott-

tets sista stora arrangemang, den visade upp en intressant, både nationell och internationell, förnyelse av repertoaren, och det var då det nya förbundet såg dagens ljus.

Göran Blomqvist, som är född 1937, har som förbundsdirigent och sekreterare i Finlands svenska kyrkosångsförbund och som stiftssekreterare för kyrkomusiken både insyn och överblick. Mycket av förbundets historia under senare decennier är personligen upplevd och medskapad av honom. I hans historieskrivning finner jag det särskilt intressant att läsa om repertoarens utveckling (från den klassiska till den samtida), om den nykomponerade kyrkoårsmusiken av t.ex. Sulo Salonen och Harald Andersén, om olika "vågor" som vi i Sverige så väl känner igen och om situationen vid millennieskiftet där Kaj-Erik Gustafsson enligt Blomqvist är ganska ensam på parnassen.

En lovsång till de många kyrkokörerna – nu med ett medlemsantal av ca 6 700 korister – utgör postludiet i Blomqvists skildring. Han betonar både körernas betydelse i de liturgiska förnyelsesträvandena och i konsertverksamheten, motvikten till den mekaniserade musiken. I det alltmer individualistiskt inställda samhället har, menar han, körarbetet också en viktig social betydelse.

För oss i Sverige är denna bok mycket värdefull, speciellt därför att den sammanfattar ett viktigt stycke kyrkomusikhistoria i vårt tvåspråkiga grannland som är präglad av erfarenheter som vi inte har. Men vid läsningen känner den kyrkomusikaliskt engagerade också igen åtskilligt från vår utveckling och från det nordiska samarbetet.

Boken är inte bara vacker – den är nyttig också!

Elisabet Wentz-Janacek

BÄCKSTRÖM, ANDERS NÄR TROS- OCH VÄRDERINGSBILDER FÖRÄNDRAS. EN ANALYS AV NATTVARDS- OCH HUSFÖRHÖRSSEDENS UT- VECKLING I SUNDSVALLSREGIONEN 1805–1890

Diakonivetenskapliga institutets skriftserie nr 1/1999. Verbum, Stockholm 1999. 141 s., ISBN 91-526-2693-8

Anders Bäckströms bok om den kyrkliga seden i Sundsvallsområdet ingår inte bara i Diakonivetenskapliga institutets skriftserie. Den utgör också den första volymen i ett omfattande bokprojekt som Bäckström och Verbum står bakom och som framför allt kommer att dokumentera ett stort forskningsprojekt som Bäckström initierat. Det har den något otympliga titeln *Från statskyrka till fri folkkyrka – en religionssociologisk, tjänsteteoretisk och teo-*

logisk analys inför förändrade relationer mellan Svenska kyrkan och staten år 2000. Vid årsskiftet 2000/2001 har ytterligare tre volymer som knyter an till projektet kommit ut.

En rad artiklar har dokumenterat nattvardssedens utveckling under 1800-talet och därefter på lokalplanet. Olika författare har följt förändringarna i en eller flera församlingar och sökt klarlägga både vilken styrka seden hade i vad som betecknas som det religiösa enhetssamhället och när det upphörde att vara ett allmänt beteende att någon gång under året "gå till nattvards". Bäckström har själv skrivit om Hov och Väversunda församlingar i Linköpings stift. Den stora demografiska databas som sedan 1970-talet sammanställts vid Umeå universitet ger möjligheter att studera förändringar i den kyrkliga seden i en helt annan skala än tidigare och det är egentligen förvånande att detta material så lite använts för kyrkohistoriska studier med sociologisk inriktning.

Materialet Bäckström arbetat med täcker Sundsvall och femton kringliggande församlingar. Ingångsåret (1805) bodde där 15 000 personer och slutåret (1890) fyra gånger så många. Trots enstaka materialluckor och -brister är huvudresultatet säkert: vid 1800-talets början kom nästan 90 procent av dem som var över 15 år någon gång under ett år till nattvardsbordet som dukades sex à åtta gånger om året. Slutåret var motsvarande procenttal drygt 5. Nedgången var inte lineär, utan fram till 1855 levde mer än två tredjedelar upp till det krav på årlig nattvardsgång som kyrkolagen fram till 1863 ställde. Tjugo år senare (1875) tog en knapp tredjedel årligen emot nattvarden, men det verkliga raset skedde de följande fem åren – Sundsvallsstrejkens år – så att procenttalet 1880 låg runt 15. Bäckströms analyser är föredömliga och klargör att skeendet var parallellt bland män och kvinnor och i stort sett parallellt även i olika åldersgrupper. Raset kom tidigare i kustförsamlingarna med sågverk och andra industrier än i de jordbruksdominerade inlandsförsamlingarna, men det blev ännu brantare i de sistnämnda, så någon nivåskillnad i nattvardsfrekvens fanns inte det sista undersökningsåret.

Särskilt kan man uppmärksamma den tabell som visar hur många gånger om året folket i Sundsvallsområdet tog nattvarden. Bortsett från de allra första åren var det normala att man deltog en gång om året och inte mera. Från 1870 var det endast en tiondel som kom mer än en gång, och de som kom tre eller flera gånger var under hela perioden rena undantag. Man kunde önskat att Bäckström något analyserat denna lilla grupp, liksom dem som redan vid 1800-talets början avstod från att ta emot nattvarden.

Anders Bäckström sätter in resultaten i en intressant diskussion om samhällsförändringar, där de senaste (religions-)sociologiska teoretikerna utnyttjas för kasta ljus över skeendena. Den bredd framställningen har gör att boken blir mycket mer än en enkel resultatredovisning. Boken handlar emellertid knappast om "när tros- och värderingsbilder förändras". Den handlar om hur beteenden förändras och något saknar man en analys av

hur tro och beteende hänger samman. Kanske är det så att beteendeförändringarna var ett 1800-talsfenomen, medan trosförändringarna mera är ett 1900-talsfenomen.

Husförhörssedens utdöende behandlas parallellt med nattvardssedens försvagning. Resultaten är i stort sett desamma, men man kan ändå knappast tala om likhet. Husförhören försvann snart helt och hållet, nattvardsdeltagandet minskade sannolikt även i Sundsvallsområdet till några decennier in på 1900-talet, men därefter kom seden att reaktiveras. Bäckström stannar vid 1890, då mindre än fem procent av de nattvardsberättigade deltog i någon nattvardsgång under året; 2 400 personer svarade för omkring 2 600 kommunioner. Hundra år framåt i tiden (1998) är bilden en annan. I samma område var det totala antalet kommunioner ungefär 15 000 – motsvarande 15 procent av de kyrkotillhöriga, vuxna såväl som barn. En intressant fråga är hur många personer som nu någon gång under ett år deltar i nattvardsfirandet. Sannolikt fler än 2 400, men definitivt inte bortemot 15 000. Många frågor om nattvardssedens utveckling står kvar och nya kommer till, men Anders Bäckströms bok utgör ett självklart avstamp vid fortsatta studier av hur en kyrklig sed förändras.

Göran Gustafsson

BÄCKSTRÖM, ANDERS (red.)

LIVSÅSKÅDNING OCH KYRKOPYGGNAD. EN STUDIE AV OLIKA ATTITYDER I GÖTEBORG OCH MALMÖ

TRO & TANKE 1997:4. Svenska kyrkans forskningsråd, Uppsala. 188 s. ISSN 1101-7937

BROMANDER, JONAS

RÖR INTE VÅR KYRKA! NÅGRA KYRKLIGA TRADITIONSBÄRARES BERÄTTELSE OM KYRKORUMMET

TRO & TANKE 1998:7. Svenska kyrkans forskningsråd, Uppsala. 60 s. ISBN 91-88774-09- och ISSN 1101-7937

Kombinationen livsåskådning och kyrkobyggnad är inte alldeles vanlig i svensk kyrkoforskning. Desto mera intressant är det när kyrkosociologi, religionspsykologi, tros- och livsåskådningsforskning samt kyrkohistoria gemensamt används för att beskriva fenomenet kyrka som byggnad, men också som föreställning i människors tankevärld.

Huvuddelen av *Livsåskådning och kyrkobyggnad* utgörs av en religionssociologisk undersökning genomförd av Anders Bäckström och Gunilla Casserstedt Lundgren. Undersökningen behandlar attityderna till kyrkobyggnader. Arbetet är en uppföljningsundersökning till ett motsvarande projekt

1994 (*Kyrkobyggnaden och det offentliga rummet. En undersökning av kyrkobyggnadens roll i det svenska samhället*. Svenska kyrkans utredningar 1995:5). Den empiriska delen av det nu rapporterade projektet genomfördes hösten 1995 och våren 1996. I undersökningen deltog församlingar i Göteborg och Malmö. I förhållande till 1994 års projekt har undersökningen lagts upp så att jämförelser mellan 1994 och 1996 års undersökningar skulle vara möjliga. I undersökningen 1996 fanns frågor tillagda som på ett fördjupat sätt kunde mäta "de kyrkotillhörigas tros- och livsåskådningsbild" (s. 70) och därmed ge möjligheter att fördjupa kunskapen om hur man upplever sin relation till kyrkobyggnaden utifrån ett livsåskådnings- och livsfrågeperspektiv. Över 3 000 svar har bearbetats, vilket ger goda förutsättningar för rimliga tolkningar.

Inte oväntat visar undersökningen att kyrkobyggnader har en mycket fast position som en del i det kulturella och samhälleliga landskapet. Skulle kyrkan behöva läggas ner, är det få som vill riva den utan hellre ge den en annan funktion – som bibliotek, museum, härbärge åt hemlösa eller som kyrka för annat kristet samfund (s. 55). Kyrkan skulle kunna användas som konsertlokal för i första hand klassisk musik, för konstutställningar och för hembygdsföreningen (s. 58). Detta är man tämligen överens om på hela skalan från kyrkfrämmande till den kyrkliga kärnan.

Allmänna attityder, kategoriserade i en särskilt konstruerad "trosskala", fördjupar analysen av relationen till kyrkobyggnaden. "Gudstroende, troende på livskraft, osäkra troende, agnostiker och ateister" möter i undersökningen. Det är slående att också de som hör till de osäkra, liksom agnostiker och ateister, har en i långa stycken positiv inställning till kyrkobyggnaden, även om de naturligt nog inte utan vidare deltar i gudstjänster eller har ett djupare engagemang för kyrkobyggnaden på ett inre plan. Majoriteten tänker inte lämna Svenska kyrkan och de ser kyrkan som en resurs vid viktiga händelser i livet (s. 76).

Begreppet livsåskådning är besvärligt, visar det sig i undersökningen. Bortfallet är stort, men författarna anser sig ändå kunna visa att det förutom de kyrktroende finns en stor grupp som anser att de verkligen har en livsåskådning, ett förhållande till det transcendent (s. 83). En öppen fråga, där de svarande uppmanades att beskriva sin livsåskådning gav ca 450 bearbetningsbara svar (s. 84f). Det visade sig att det bland de svarande fanns en spridning på innehållet i livsåskådningen från ödestro (21%) över humanistisk och kyrkocentrerad tro till materialism (9%). Överfört till en kyrklig relationsskala handlar det om kyrkfrämmande och delvis kyrkfrämmande, konventionellt kyrkliga, kyrkliga sympatisörer och en kyrklig kärna. Detta skall sättas i relation till att majoriteten formellt sett är kyrkotillhörig. Ett annat viktigt resultat var att särskilt svarande från städerna ansåg att intresset för livsfrågor blivit större på senare tid.

Kyrkobyggnaden har alltså starkt symbolvärde, men gudstjänstbesöken är få. Kyrkobyggnaden spelar en stor roll som plats för livets övergångsriter,

men i övrigt är den viktig därför att kyrkan ligger nära kyrkogården eller fungerar som plats för mer eller mindre anonyma besök eller som konstföremål som skall studeras eller som musiklokal. Givetvis aktualiserar detta behovet av fördjupade analyser av människors förhållningssätt till det heliga. Redovisningen underbyggs därför av fördjupande uppsatser från ett tros- och livsåskådningsperspektiv (Carl Reinhold Bråkenhielm), från ett religionspsykologiskt perspektiv (Owe Wikström) och från ett kyrkohistoriskt (Anders Jarlert). Resultaten blir också utgångspunkt för ett utkast till analys utifrån ett folkkyrkoperspektiv, där frågor om samspelet mellan medlemsskap-gudstjänst-traditionsförmedling-församlingens omsorg relateras till varandra både i ett inomkyrkligt och ett samhälleligt perspektiv (s. 138). Här är Anders Bäckström inne på väsentliga antydningar som det är den kyrkovetenskapliga forskningens uppgift att behandla.

Att se kyrkorna som en del av vår kultur ger möjligheter att beskriva kyrkors och kyrkorums funktion i ett vidare perspektiv än det liturgiskt-sakrala. Jonas Bromander har tagit fasta på detta i en intervjuundersökning om kyrkliga traditionsbärares berättelser om kyrkorummet.

Begreppet kyrklig traditionsbärare har en vid innebörd. I detta ingår sådana som har någon relation till ett kyrkligt rum. Intervjupersonerna har hämtats från gruppen deltagare i dopgudstjänster. Därtill har en del intervjuer med invandrare gjorts. Forskningsmetoden är halvstrukturerat intervjuförfarande. Intervjuerna karakteriseras som "berättelser" och intervjuprocessen avbröts när man bedömde att ingen ny väsentlig information stod att hämta.

Resultatet av intervjuerna beskriver författaren i tre dimensioner: 1) förhållningssätt, 2) perspektivering och 3) omvärldssanktion.

Till dimensionen förhållningssätt för författaren sådant som att uppleva kyrkorummet med respekt och vördnad, konkret som ett hem för Gud där tid och rum i någon mening upphävts, en fast punkt i tillvaron utanför världens växlingar: "det är tyst i tomrummet" (s. 39). Under perspektivering behandlar författaren frågan om på vilket språk kyrkorummet talar till människor, vilket inte behöver vara liktydigt med prästens språk (s. 41) utan formas utifrån den iakttagandes egen tolkningshorisont. I kyrkan kan man känna sig liten på ett positivt sätt, "liten i kyrkans helhet" (s. 43), "en del av livet" (s. 44). En ytterligare förklaring till att kyrkorum kan vara viktiga för människor är, enligt författaren, att de framträder med "omvärldssanktion". Handlingar som namngivning, vuxenblivande, giftermål och begravning blir i ett kulturperspektiv naturliga att fira som dop, konfirmation, vigsel och begravningsgudstjänst. För många människor är det detta som gör kyrkan till kyrka.

I intervjuerna finns element som kan tolkas i ett teologiskt fördjupat perspektiv. Man kan känna sig som "en del av livet", uppleva tystnaden på ett fördjupat sätt, känna sig avgränsad från yttervärlden. Författaren tolkar

detta, på ett mycket försiktigt sätt, som att människor upplever en del av det heliga, det avskilda och okränkbara.

Det är karakteristiskt för de "berättelser" som återges i rapporten att kyrkan som gudstjänstrum inte har någon hög prioritet. Prästens språk, psalmbokens budskap och ritualens innebörd är inte sådant som gör ett kyrkobesök angeläget. Däremot är sång och musik i ett vidare perspektiv, med viss reservation för rockmusik (s. 32) och "vanlig dans" (s. 35), något som kan bidra till upplevelsen av gudstjänstrummet utifrån dess eget tolkningsperspektiv. Rimligen innebär detta att ju öppnare gudstjänstformer man kan skapa, desto större blir möjligheterna att upplevelsen av gudstjänstrummet fördjupas för dem som författaren kallar "kyrkliga traditionsbärare".

Man kan ifrågasätta om begreppet "kyrkliga traditionsbärare" är ett riktigt bra begrepp för att beskriva den population som författaren sökt ringa in. Begreppen kyrklig och traditionsbärare är normalt kraftigt konfessionellt laddade. Det är intressant att författaren bestämmer den invandrargrupp som ingår i intervjupopulationen som "flitiga kyrkobesökare" som i sitt förhållande till kyrkorummet kan antas skilja sig från vad författaren kallar "normalt kyrkliga svenskar" (s. 21). Det framgår inte av redovisningen vilka intervju personer som varit invandrade flitiga kyrkobesökare; inte heller om det bland gruppen "normalt kyrkliga människor" finns några "flitiga kyrkobesökare" som inte är invandrare. En fördjupning på denna punkt hade kunnat utgöra en intressant utgångspunkt för en diskussion av gudstjänstlivets utveckling i Svenska kyrkan i ett vidare perspektiv.

Båda undersökningarna aktualiserar frågor om hur ett gudstjänstliv kan byggas upp utifrån den information som undersökningarna ger. Här lämnas emellertid läsaren åt sina egna funderingar. Det är uppenbart att en breddning av gudstjänstlivet från traditionell huvudgudstjänst till olika former av gudstjänster och andaktsunderstödjande aktiviteter framstår som en angelägen uppgift utifrån de resultat som redovisas. Undersökningarna inspirerar till en fördjupad reflektion över vad gudstjänstliv egentligen är och hur gudstjänstliv kan byggas upp, inte bara utifrån den kyrkliga institutionens krav, utan också utifrån potentiella gudstjänstfirares behov. Vilken roll spelar "kulturfaktorn, folkrörelsefaktorn, konsumtionsfaktorn och kyrkfaktorn" (Bäckström, s. 123) för analysen av hur man bygger upp ett differentierat gudstjänstliv i kyrkan? Det kan leda till en vidgad syn både på hur man använder kyrkorummet och på uppfattningen om innebörden i begreppet gudstjänst och också leda till en fördjupad respekt för betydelsen av det individuella, anonyma mötet med gudstjänstrummet. Här finns mycket att reflektera över och meditera kring, både för aktiva kyrkoarbetare och för kyrkohandboksgruppen. Anders Bäckströms och Jonas Bromanders rapporter är därför viktiga och måste få påverka den debatt som just pågår om gudstjänsten i Svenska kyrkan.

Sven-Åke Selander

GUSTAFSSON, GÖRAN & PETTERSSON, THORLEIF (red.)
FOLKKYRKOR OCH RELIGIÖS PLURALISM – DEN NORDISKA
RELIGIÖSA MODELLEN

Verbum, Stockholm 2000. 382 s., ISBN 91-526-2700-4

Den religionssociologiska forskningen kan bidra med nya infallsvinklar för oss som på olika sätt arbetar med och reflekterar kring gudstjänsten ur olika perspektiv. Ett sådant exempel är *Folkkyrkor och religiös pluralism – den nordiska religiösa modellen*; den andra volymen i rapportserien från forskningsprojektet "Från statskyrka till fri folkkyrka. En religionssociologisk, tjänsteteoretisk och teologisk analys inför förändrade relationer mellan Svenska kyrkan och staten år 2000". Undersökningen har kommit till inom ramen för det nordiska forskningsprojektet "Nationalkyrklighet och etisk pluralism – en nordisk paradox?" och anknyter till RAMP-undersökningen (Religious and Moral Pluralism) och det ovan nämnda projektet "Från statskyrka till fri folkkyrka".

Volymen består av tio uppsatser av sju nordiska religionssociologiska forskare: Susan Sundback, Åbo, diskuterar frågor kring medlemskapet i de nordiska folkkyrkorna och behandlar senare olika attityder till den ökade religiösa pluralismen. Pål Ketil Botvar, Oslo, skriver om kristen tro i Norden och Ole Riis, Århus och Ålborg, behandlar pluralismen i Norden. Thorleif Pettersson, Uppsala, diskuterar bl.a. moral och mänskliga relationer och Göran Gustafsson, Lund, behandlar bl.a. värdegemenskapen kring de nordiska folkkyrkorna och förväntningarna på dessa. Nils G. Holm, Åbo, diskuterar huruvida de svensktalande i Finland skiljer sig från den finskspråkiga majoriteten där och från svenskar i Sverige, när det gäller förhållandet till moral och religion.

I flera av uppsatserna framkommer det starka band som den nordiska befolkningen har till sin folkkyrka, inte minst genom de kyrkliga handlingarna. Särskilt intressant ur detta perspektiv är den nästan 40 sidor långa uppsatsen "De kyrkliga handlingarna som ram, relation och välbefinnande" av Anders Bäckström, Uppsala. De kyrkliga handlingarna utgör en väsentlig del av de nordiska folkkyrkornas kontakt med sina medlemmar. Aktuell statistik från Svenska kyrkan visar att ca 89% år 1999 begravdes enligt Svenska kyrkans ordning, ca 62% vigdes och ca 75% döptes. Detta utgör en särskild utmaning för folkkyrkan och uppmaning till henne att ta de kyrkliga handlingarna och de människor som vill ta del av dem på allvar.

Bäckström ger i sin uppsats mycket viktigt material för reflektioner kring de kyrkliga handlingarna. Han ställer frågor kring vad den samhällsförändring som skett och som sker innebär för användningen av dem i framtiden. Bäckström visar genom undersökningen att det finns tydliga förväntningar på folkkyrkorna att förvalta dessa livsriter och att människor lägger stor vikt vid dem, oavsett om de ger dem teologiska, religiösa eller traditionella motiv och oberoende av om de upplever stark eller svag samhörighet med den

nationella kyrkan. Det skulle vara intressant att också få ta del av vilka konsekvenser för det pastorala handlandet som Bäckström skulle kunna dra av dessa resultat, men sådant ligger utanför forskaren Bäckströms strikta vetenskapliga framställning.

Volymen är en religionssociologisk forskningsrapport, och kanske kan det utgöra ett hinder att ta till sig innehållet för den som inte är insatt i forskningsrapporternas genre, religionssociologisk metoddiskussion, teori och terminologi. Delar av vissa artiklar innehåller, åtminstone för en icke-sociolog, komplicerade resonemang, men det vore ett stort misstag att låta så viktiga resultat som presenteras i denna volym bli undanstoppade och bortglömda för dem vars verksamhet och medlemmar utgör forskningsmaterial.

Kanske borde förlaget fundera över att ge ut någon form av mer populärvetenskaplig presentation av innehållet och kanske med någon form av antydningar av vilka pastorala konsekvenser som resultaten kan leda till. En något mer lockande titel vore inte heller fel. Min förhoppning är att det sprids information om *Folkkyrkor och religiös pluralism – den nordiska religiösa modellen* och de andra volymerna på ett bredare plan; med ökad information och tillgänglighet ökar sannolikt också intresset för en sådan bok.

Samtalet kring de kyrkliga handlingarna fortgår och bör så göra, både inom vetenskapen och hos ett Gudsfolk på vandring. För alla som seriöst vill reflektera kring teologi, hymnologi, musik, liturgik, homiletik, själavård m.m. i samband med de kyrkliga handlingarna i vår tid, vare sig som forskare eller som kyrkfolk, innehåller denna bok viktiga bidrag, men det finns ännu mycket mer att hämta i den.

Anna J Evertsson

HARTMAN, KARIN

FRÄLSNINGSSÅNG OCH STRIDSMUSIK. FRÄLSNINGARMÉNS SÅNGER OCH SÅNGBÖCKER 1882–1990. KOMMENTARER KRING MELODIER OCH KOMPOSITÖRER: LARS-ERIK LINGSTRÖM

Frälsningsarméns musikhistoria i Sverige 3. Frälsningsarméns musikenhet, Stockholm 2000. 208 s., bilagor: FACD 018, FACD 019, ISBN 91-85956-49-X

Frälsningsarméns musikhistoriska grupp presenterar som tredje nummer i en serie böcker om sångens och musikens betydelse inom rörelsen ett arbete om arméns svenska sångboksutgåvor. Det råder naturligtvis ingen tvekan om just Frälsningsarméns stora betydelse som förmedlare av det kulturarv väckelsesångerna utgör – både egenproducerade och verk av annan här-

komst. Huvudförfattare är Karin Hartman. Hon äger en unik utblick över ämnet, efter att själv ha varit delaktig i arbetet med två sångboksutgivningar (1959 och 1990) samt i projektet Sampsalm, som ju resulterade i den 325 nummer omfattande gemensamma psalm-/sångboksdelen för femton olika trossamfund i Sverige (1986).

Vad är det då för speciellt med Frälsningsarméns sångböcker? Somliga "stridssånger", som det heter inom armén, dvs. sånger präglade av militärt bildspråk och krigiska vändningar – t.ex. "Framåt Kristi stridsmän", "Stå upp för Jesus", "Se vi tåga fram med sköld och banér", "Strid för sanningen" m.fl. – är ju ingalunda tillkomna inom rörelsen. Poeter inom armén har kunnat bidra med sånger i helt andra genrer; sånger som i många fall blivit uppskattade långt utanför arméns egna sammanhang. Bästa exemplet på detta är August Storms "Tack, min Gud, för vad som varit", ofta felaktigt enbart förknippad med Hultman p.g.a. dennes melodi som i Sverige blivit mest använd till den här sången. Inom Frälsningsarmén förekommer flera alternativa melodier till samma sång. Till hymnologin hör också tonspråkets gestaltning. För den aspekten ansvarar i boken Lars-Erik Lingström som i den löpande texten infogar kommentarer kring melodier och kompositörer. Förutom allt man lånade av slagdängor (inte alltid nödvändigtvis av dålig kvalitet), drog man redan tidigt nytta av Beethoven, Donizetti, Bellman, Bernard Crusell m.fl. Dessutom användes en del in- och utländska domkyrkoorganister i sångsamlingarnas notutgåvor, liksom Napoleons hovkapellmästare Jean Fr. Le Sueurs, inte att förglömma. Detta var före STIM:s tid!

Arbetet kan karaktäriseras som gedigen populärforskning till fromma för i första hand frälsningssoldaternas förståelse för den egna sångtraditionen. Men självfallet finns här också mycket av värde för en vidare läsekrets och för det hymnologiska studiet i allmänhet. Bokens uppläggning är ett s.k. längdsnitt. Sångböckerna går igenom en i taget, med början i det första sånghäftet som framställdes till rörelsens introduktion i Sverige 1882. Uppläggnings begränsar i någon mån författarens möjligheter till pedagogiska anslag och till att ge utlopp för sin stilistiska ådra, men ger i gengäld den viktiga utdelningen att framtida frälsningsarméforskning nu har tillgång till en välgjord och pålitlig vägledning när man vill studera förändringar i sättet att fira gudstjänst, förskjutningar i det teologiska tänkandet etc.

Det är naturligtvis så, att sångböckerna och deras bruk förnämligast återspeglar den rådande spiritualiteten i ett trossamfund. Således är sångböckernas förändringar av största vikt att studera. Värdet av Karin Hartmans och Lars-Erik Lingströms arbete är också avhängigt av deras omfattande kunskaper om de miljöer och historiska sammanhang i vilka sångböckerna tillkom och användes.

Det är intressant att se hur arbetet med sångboksredigering inom Frälsningsarmén i Sverige förändrats från en renodlad högkvartersangelägenhet till ett mer demokratiskt upplagt processarbete, som också låtit sig väggle-

das av enkäter ute bland "användarna" (1959 officerskåren och 1990 även andra).

Ett ekumeniskt genombrott påvisar Karin Hartman i och med 1959 års sångbok, som ger plats för ett flertal psalmer av olika motivkretsar ur 1937 års svenska psalmbok. Redan 1904 hade dock en kulturanpassning skett, genom införandet av några särskilt karaktäristiska högtidspsalmer ur den wallinska psalmboken. Ytterligare sådant material infördes 1929 tillsammans med några pietistiskt präglade sånger, som sedermera skulle införas i 1937 års psalmbok. De första sångböckerna var dominerade av stridssånger översatta från engelska och helgelsesånger av inte sällan metodistiskt och ofta eget ursprung. Med tiden ökade således det nordiska inslaget och det ekumeniska materialet breddades.

1986 års svenska ekumeniska psalmboksdel (nr 1–325) är en internationellt sett unik företeelse. Den skildring Karin Hartman ger av vedermörderna med att förankra detta projekt inom armén och att vinna gehör för arméns synpunkter inom den ekumeniska kommittén är en intressant kyrkohistorisk information. Samarbetet med den kommitté som redigerade nio svenska frikyrkosamfundets "Psalmer och sånger" (1987), bestående av de 325 Sampsalmsnumren samt 459 ytterligare sånger i en andra del, redovisas som fruktbarande. En iögonfallande skillnad mellan "Psalmer och sånger" (1987) och FA:s sångbok (1990), som består av Sampsalm samt ytterligare 544 sånger, är naturligtvis arméns större utrymme för stridssånger (egna och externt tillkomna) samt ett uteslutande av sånger med sakramentala motiv.

Anmärkningsvärt nog – och det är värdefullt att Karin Hartman redovisar detta "tidstecken" – förefaller det i arméns egna användarfrågningar inte sällan ha kommit till uttryck en viss förlägenhet inför "stridssångerna" och en önskan att minska betoningen av den genren till förmån för en mer allmän repertoar. Förmodligen är detta fenomen ett inslag i en alltmer "förkyrkligad" självförståelse inom den salvationistiska rörelsen (från kristen kamporganisation till etablerad frikyrka, s.a.s.). Denna förskjutning har utvecklats teologiskt av frälsningsofficeren Phil Needham (USA) i boken *Community in Mission—A Salvationist Ecclesiology*, 1987. Det är naturligtvis helt följdriktigt att den utvecklingen får nedslag också i ett så viktigt sammanhang som sångboksdiskussionen. *Militia Christi*, krigstjänst för Kristus och hans rike, är dock ett i Nya testamentet grundlagt och redan i fornkyrkan utvecklat motiv som alltid varit levande i kyrkans historia.

Till boken hör också två välskrivna kapitel av Lars-Erik Lingström. Det ena handlar om musikutgåvorna till sångböckerna och det andra om sångböckernas bruk i armén och även i vidare mening, t.ex. i skönlitteratur och film.

Sigvard Ihlar har utarbetat utförliga person- och sångregister.

Två cd-skivor med sångexempel, som väl förmedlar den atmosfär man förknippar med bruket av Frälsningsarméns sångböcker, medföljer boken.

Torbjörn Engström

HELMFRID, STAFFAN (red.)

VALLENTUNA ANNO DOMINI 1198. VALLENTUNAKALEN-
DARIET OCH DESS TID

Vallentuna kulturnämnds skriftserie nr 12. Vallentuna kulturnämnd 1998.
127 s., ISBN 91-972610-1-7. ISSN 0284-6292

Liber ecclesiae Vallentunensis, ofta kallad "Vallentunaboken", rymmer mellan sina pärmar ett antal pergament- och pappershandlingar från omkring år 1200 och in på 1600-talet. Här finns bland annat brev och urkunder som har med Vallentuna kyrka i Uppland, dess egendomar och historia, att göra. Men inte minst finns här ett missalefragment, främst från adventstiden, med kalender. Kalendern omfattar mars–december och är den äldsta bevarade svenska kalendern av detta slag. I huvudet till den tabell som avslutar kalendern står på latin "Herrens människoblivandes år 1198", vilket har antagits vara (det ungefärliga) året för kalenderns och därmed missalets tillblivelse.

År 1998 utgav Vallentuna kulturnämnd en "jubileumsbok" med fragmenten av mässboken och kalendariet i färgfaksimil. Den latinska texten har utskrivits, översatts till svenska samt kommenterats av fil.dr. Gunilla Björkvall, notmaterialet kommenterats och överförs till femradig notskrift av Dr. Michael Klaper, medan professor Staffan Helmfrid belyser kalendariet, främst då dess användning.

Närmast som en bakgrund tecknar 1. antikvarie Göran Tegnér "Vallentunabokens" historia och samlade innehåll, samt återger på svenska bland annat två avlatsbrev. Fil.dr. Sigurd Rahmqvist skriver om Vallentunabygden under tidig medeltid, fil.dr. Ingrid Sjöström om Vallentuna kyrka, dess byggnadshistoria och inventarier och professor Ritva Maria Jacobsson om den romersk-katolska mässan. Främst kyrkoberivningen går vida utöver "Vallentunakalendariets tid" och behandlar huvudsakligen epoken efter år 1600.

Inte minst utifrån det faktum att jubileumsboken tillskapades under loppet av bara ett år, är både kommunen och forskarsamhället att lyckönska till resultatet! Förvisso går det att komma längre i analysen och tolkningen av vissa delar av det behandlade fragmentet, både vad gäller text och musik. Men frågan är samtidigt vad målgruppen "en modern läsare", "en nutida läsekrets" eller "icke-specialister" vill veta och kan ta in, såväl utifrån den översatta textmassan som i relation till de i god mening populärt hållna uppsatserna.

Egna erfarenheter utifrån ett mångårigt arbete bland människor som vill studera sin egen sockens gudstjänstliv är att få ha någon uppfattning om vad begrepp som "tidig medeltid" eller "senmedeltid" står för. De har också svårt att föreställa sig hur det medeltida kyrkorummet tedde sig, även när medeltida murverk kvarstår. Men framför allt är de intresserade av att få veta hur den medeltida mässan – och det övriga gudstjänstlivet – konkret gestaltades i samspelet mellan präst, kantor och församling, liksom hur ka-

lendariet handfast avspeglades i sockenlivet (kyrkmässa, patronatsdag, fastor, processionsdagar etc.). Mer av sådan konkretion hade med andra ord inte skadat i denna bok. Några felaktigheter förekommer, som att *Credo* skulle ha sjungits efter predikan (s. 37f).

Beaktansvärt är särskilt det arbete Gunilla Björkvall lagt ned på att skriva ut och till svenska översätta den latinska texten, därtill göra viktiga korrigeringar och kommentarer. Kalendariet framstår som ett delvis slarvigt gjort kompilat av material hämtat från olika håll. Skrivaren har uppenbarligen inte i alla delar kunnat förstå eller tolka sina förlagor (eller: sin förlaga). Samtidigt vore det värt att undersöka om sådant som Björkvall förmodat vara klotter verkligen är klotter! Kanske kan man ifrågasätta om inte översättningen av mässans bibelcitrat mer ordagrant borde ha följt den latinska förlagan. Man kan också beklaga att S:t Olavsmässan m.m. på de skadade och svårlästa fol 1rv inte skrivits ut och tolkats i de delar detta ändå varit möjligt. Något tvekande ställer jag mig till att denna Olavsmässa som tillägg skulle ha införts i handskriften redan under 1100-talet. Här finns utrymme för ytterligare forskning.

Lite märkligt förefaller det mig att kyrkans röda korkåpa, möjligen tillverkad av Albertus Pictors verkstad mot slutet av 1400-talet, förekommer på tre bilder utan att någon enda reflektion kring dess motiv görs. Kåpans ryggsköld upptar Johannes döparen (själv iklädd en röd korkåpa eller finare mantel!) pekande på *Agnus Dei* som vilar på en bok. Sammanställer man detta motiv med anteckningen i kalendern att kyrkan invigdes den 10 oktober (okänt år) till jungfru Marias, Johannes döparens och S:t Silvesters ära, kan man fråga sig om inte Johannes döparen var kyrkans namnhelgon (Jämför samma verkstads sköldbroderi på korkåpan för Mariakyrkan i Sigtuna!). Tanken förstärks av att ordet "procession", förutom vid invigningsdagen, är inskrivet i kalendern enbart vid Johannes döparens födelse (24 juni), vid Marie himmelfärd (15 augusti) samt Alla helgons dag (1 november). De tre sistnämnda har alla *vigilia*, men av dessa har endast de två sistnämnda fasta på bröd och vatten inskrivet. Att Silvester nämns som den tredje bland dem till vars ära kyrkan vigts, kan ha som förklaring att, liksom Johannes döpte Messias/Kristus, döpte påven Silvester enligt legenden kejsar Konstantin den store, en av (kyrko-)historiens mest betydelsefulla makthavare, därtill själv grundare av flera kyrkor. Frågan om vilket helgon som fick ge namn åt kyrkan i Vallentuna, samt därmed om kyrkans patronatsdag, tål att funderas över!

Vallentuna kulturnämnd är att gratulera till att med denna utgåva ha utfört en verklig kulturgärning! Att på detta sätt göra en lokalt förankrad kulturskatt av stort värde tillgänglig för många, kan verkligen tjäna som föredöme för fler kommuner! Att nämnden samtidigt genom sitt initiativ aktivt – och tvärvetenskapligt – stimulerar den medeltidsforskning som ligger i tiden, här inte minst den liturgivetenskapliga och kyrkohistoriska, gör inte saken sämre!

Sven-Erik Pernler

HOLTE, RAGNAR (sammanställd av)
DEN SVENSKA TIDEGÅRDEN, PÅ UPPDRAG AV LAUREN-
TIIUS PETRI SÄLLSKAPET FÖR SVENSKT GUDSTJÄNSTLIV
Verbum, Stockholm 2000. 362 s., ISBN 91-526-2743-8

Under namnet *Evangelisk Tidegård* utkom 1924 ett häfte med tre tideböner med gregoriansk musik. Detta kom att bli första steget mot en fullständig tidegård, *Den svenska tidegården*, vars första upplaga utkom 1944, följd av *Det svenska antifonalet* I och II, 1949 resp. 1959. Det blev också första steget mot en svenskkyrklig tidegårdsrörelse, som i hög grad blev en lekmannarörelse.

Drygt sjuttiofem år senare föreligger nu åttonde upplagan av *Den svenska tidegården*, alltså ett breviarium på drygt 300 sidor jämte kommentarer och register. Pionjärerna för den svenska tidegårdsrörelsen, kyrkoherdarna Arthur Adell och Knut Peters, grundade också Laurentius Petri Sällskapet (LPS) år 1941. Tjugo år senare övertog LPS utgivningen av tidegården. Ansvarig för den senaste, helt omarbetade upplagan, liksom för alla tidigare upplagor efter Adell och Peters, är Adells efterträdare som ordförande i LPS, professor Ragnar Holte, som därmed s.a.s. i rakt nedstigande led bevarat och förnyat arvet efter Adell och Peters – detta inte bara formellt, utan också i kraft av teologisk och musikalisk auktoritet.

Den nya upplagan av tidegården är mycket välkommen. Den är både efterfrågad och efterlängtd. Den nuvarande utgåvan av tidegården i tre volymer 1995–97, även den mycket angelägen, är nämligen en melodiutgåva, utgiven med anledning av de nyöversättningar som då förelåg, dvs. NT 81 och, som särskilt incitament, provöversättningen av Psaltaren 1995. Tidegården används ju både av grupper som inte sjunger och även i hög grad i den enskilda andakten. Det är känt att det till Adells och Peters överraskning var den lästa tidegården som slog igenom som bönegudstjänst på 1930- och 40-talen. Därför är det glädjande att vi åter har hela tidegården samlad i en enda volym. Till det kompletta hör också att alla tidebönerna här är fullständigt utskrivna, vilket både praktiskt och pastoralt är en stor fördel. För dem som eventuellt vill börja sjunga tidegården finns noter till de vanligaste momenten i slutet av boken.

Liksom i tidigare upplagor får man en utmärkt introduktion till tidegårdens användning under rubriken Kommentarer och förklaringar. Den är placerad i slutet av boken men bör läsas först. Stycket "Kristus i Psaltaren" ger en nyckel till förståelsen av Psaltarens centrala roll i tidegården. På ett koncentrerat och djuplodande sätt presenteras den kristologiska tolkningen av Psaltaren som en bön i Jesu gemenskap, inte minst under kyrkoårets tideböner. För en utförligare framställning av ämnet hänvisas till Holtes artikel "Kristus i Psaltaren" i LPS årsbok Svenskt Gudstjänstliv 1996, årg 71, i serien TRO & TANKE. Den rekommenderas varmt.

Från den stora katolska liturgireformen, föranstaltad av Andra Vatikan-

konciliet på 1960-talet, har några svallvågor även nått *Den svenska tidegården*. Den första katolska tidegården på svenska, *Kyrkans Dagliga Bön*, utkom 1985; i förkortad version (KDB) 1995. I likhet med KDB har *Den svenska tidegården* sålunda ändrat tideböernas struktur så att hymnen nu ingår i samtliga tideböners inledningsparti. Från matutinen har laudes övertagit inledning och Venitepsalmen 95 samt, i förkommande fall, Te Deum. Matutinen har nämligen utgått som första tidebön; på katolskt område är den utformad som en s.k. läsningsgudstjänst. Vid sidan av de tre stora nytestamentliga cantica i Luk. 1 och 2 har en svit ”nya” cantica från både GT och NT införts i laudes resp. vesper. Från KDB har vidare böner i litanieform införts i slutet av dessa tideböner. (KDB har å sin sida bl.a. kompletterat sitt completoriummaterial med inslag från *Den svenska tidegården*.) En nyhet är att laudes och vesper efter textläsningen fått responsorium.

En viktig skillnad mellan KDB och *Den svenska tidegården* är att den senare håller fast vid ett (stort) urval av psaltarsalmerna, nu ytterligare något utökat. I Svenska kyrkan föreligger ju inte någon skyldighet för någon att (på fyra veckor) be igenom hela Psaltaren. (Det är p.g.a. sådan ”officieplikt” som KDB har ett fullständigt psalterium.) Middagsbörens responsorium är i *Den svenska tidegården* alltid hämtat ur NT, en viktig detalj, då denna tidebön saknar nytestamentligt canticum. (I fredagens middagsbön har responsoriet tyvärr fallit bort men kan hämtas från vespern samma dag.) De flesta av här noterade nyheter fanns med redan i melodiutgåvan av *Den svenska tidegården* 1995–97.

Här är några detaljer som jag fastnat för. Som sig bör är söndagens första vesper och lördagens – sabbatsdagens – completorium placerade allra först bland tideböerna. Completoriets välfunna textläsning utgörs av Israels trosbekännelse ”Hör Israel” från 5 Mos. 6 som är kommenterad av Jesus i Mark. 2. Laudes på Apostladagen har fått en helt ny hymn av Britt G. Hallqvist. På ett mycket naturligt sätt är den framvuxen ur antifonen ”Som Fadern sände mig, så sänder jag nu er”, som har fritt versmått med en bevingande rytm, är kort, enkel och biblisk, egentligen en barnpsalm. Det är tacknämligt, att den äldre inledningsversikeln till laudes finns som ett alternativ. Dess andra led, ”Herre, skynda till min frälsning”, en innovation av Adell och Peters, räds inte – som Bibel 2000 – ordet ”frälsning”, ett ord med en högre andlig laddning än ”räddning” i det inledande ”Gud, kom till min räddning”. Ordet finns också med i middagsbörens inledning.

Utgivarens kommentarer har rubriken ”morgonsång-aftonsång-middagsbön-aftonbön”. De två första beteckningarna är de ursprungliga svenska namnen på laudes och vesper. Med hänsyn till den långa traditionen med nuvarande latinska termer torde det vara svårt att återinföra dem, men det vore otvivelaktigt önskvärt, bl.a. som en liten påminnelse om att bön och sång inte är två olika ting, utan att de alltid på ett självklart sätt har hört samman. (Att lovsjunga någon behöver t.ex. i dagligt tal inte betyda att

man sjunger.) Innan man sjunger tidegården är det av stor vikt att vara så förtrogen med texten att man kan den närapå utantill, och det kan ta sin tid med en ny översättning. Därför gäller det bekanta rådet: tag och läs!

Gudrun Zethelius

HÄRDELIN, ALF

**KULT, KULTUR OCH KONTEMPLATION. STUDIER I MEDEL-
TIDA SVENSKT KYRKOLIV**

Opuscula selecta II. Artos, Skellefteå 1998. 496 s., ISBN 91-7580-168-6

Man läser med glädje och lätthet tjugo artiklar av professor Alf Härdelin om olika aspekter på den medeltida kyrkan. De är sammanställda med underrubriken "utvalda små arbeten". Det må så vara att arbetena är små, omfångsmässigt sett, vart och ett av dem. Tillsammans utgör de emellertid en stor och grundläggande forskningsinsats. Det är dessutom den andra samlingen i raden av sådana *opuscula*. Den första kom 1996 med titeln *Munkarnas och mystikernas medeltid* och innehåller 24 kapitel. Det bör därför sägas att det i en sådan här recension inte är lätt att göra rättvisa åt samlingen, men några huvudlinjer skall jag presentera.

Boken har delats in i tre underavdelningar. Den första rör den europeiska kontexten, den andra det som förf. med ett grekiskt ord kallar *synaxis* (församling) – och som i kyrkolatinet bland annat kan beteckna munkars eller nunnors samling till gemensam bön och gudstjänst – och den tredje handlar om fromhetsutövning – om nu den översättningen kan täcka förf:s *praxis pietatis*. Men det går långt ifrån vattentäta skott mellan uppsatserna i de tre delarna; tvärtom, de griper mycket tydligt in i varandra eller lappar över. Det betyder att det förekommer en hel del smärre upprepningar i boken, men de är inte på något vis störande. Som Alf Härdelin själv påpekar i sitt förord har många av artiklarna varit publicerade tidigare, men det gamla har som regel bearbetats, och mycket är nytt. På åtskilliga ställen i boken framför förf. önskemål om fördjupade studier, som man verkligen hoppas kommer att genomföras. Även på så sätt utgör boken ett väsentligt bidrag till svensk medeltidsforskning. Man bör också notera de rika litteraturhänvisningarna efter i stort sett varje artikel – förf:s stora beläsenhet kring sitt ämnesområde är känd också genom mängden recensioner som han publicerat.

Den första avdelningens tematik kan sammanfattas i frågan: Hur såg den kristendom ut som kom till Sverige? Alf Härdelin formulerar försiktiga svar på den frågan utifrån spiritualiteten i klostren på kontinenten och i England. Det är där tyngdpunkten i framställningen ligger. Genom missionärerna/munkarna var det i stor utsträckning klostrens ideal som förmedlades till de svenska landskapen, även om förf. givetvis är medveten om att också

andra "intressenter" verkat inom missionen och att idealet långt ifrån alltid kom att omsättas i verkligheten. Till munkarna hör givetvis Ansgar, men också de som tydligare än han kom att sätta sin prägel på det som är dagens Sverige: cistercienserna från Clairvaux; i Alvastra och Nydala till att börja med på 1140-talet och sedan på en rad andra platser. Men också det biskopsideal som framställdes i de liturgiska böckerna får utrymme – missionärerna var ju som bekant ofta biskopsvigda munkar. Det valda perspektivet på kristningsprocessen är väsentligt och kompletterar ett inom tidigare forskning ofta förekommande blott maktpolitiskt perspektiv.

Snart nog är emellertid framställningen inne på den heliga Birgitta, klostret i Vadstena och den birgittinska fromhetstypen. Utan att alltför mycket överdriva kan man säga att hela bokens artiklar, med få undantag, rör sig i den sfären. Och det kan inte hjälpas att man anar – eller kanske läser in – ett visst vemod i förf:s formulering i den utblick som avslutar hela boken (s. 469f.), liksom i ett tidigare uttryckssätt beträffande Vadstena klostrets döds-kamp och slutliga öde år 1594/95: "Därmed hade ... den birgittinska närvaron i vårt land upphört, för att inte återigen bli en verklighet förrän under vårt århundrade" (s. 145). Alf Härdelin har dessförinnan övertygande visat att man inte bör tala om ett dubbelkloster i Vadstena, vilket man ofta gjort. I enlighet med Birgittas samhällsvision och klosteridé handlade det i stället om en tredelning: "(1) systrarna på sin läktare, (2) bröderna i brödrakoret, vid altarena och vid bikt- och communionluckorna och slutligen (3) pilgrimerna, de tillströmmande lekmännen i kyrkans mittskepp" (s. 83). Alf Härdelin återkommer på flera ställen till denna väsentliga vidareutveckling av tidigare gjorda interpretationer av arvet efter Birgitta.

Den andra delens artiklar ägnas så frågan om vad det blev av det som missionärer under århundraden sökt förmedla. Förf. understryker att det inte var fråga om en ideologi eller ett teoretiskt system utan "främst en form att leva i", där kristen tro tog sig uttryck "främst genom gudstjänst och sakrament", alltså *synaxis*. Här betonar förf. särskilt den medeltida gudstjänstens karaktär av socialt fenomen eller kanske hellre kollektivt – religionen var inte en privatsak i individualistisk anda. I denna avdelning hämtas materialet i stor utsträckning från den handskriftssamling från Vadstena klostrets bibliotek som nu finns i Uppsala Universitetsbibliotek och som erbjuder rika forskningsmöjligheter i framtiden, inte minst vad gäller predikan (där ett projekt redan kommit med publikationer). Också i den här anmälda boken är det predikningar från Vadstena som i stor utsträckning ligger till grund för Alf Härdelins analyser – det finns mer än fem tusen sådana predikningar. Bland annat är det fråga om predikningar på en kyrkas invigningsdag som talar om kyrkan både som materiell och andlig storhet i ett slags enhet: "Liksom den materiella kyrkan består av fyra väggar, så hämtar den universella kyrkan sin styrka ur de fyra evangelierna" (s. 175). Och ur den mer övergripande analysen av predikans typ citerar man gärna en rad ur Birgittas uppenbarelser: "Ty det som det enkla folket inte förstår,

brukar vara skryt snarare än till uppbyggelse” (s. 215). Efter hand kommer så artiklarna att alltmer utgöra analyser av litterära texter som brukats i gudstjänsten, bland annat så kallade hystorier, diktade av olika personer från svensk medeltid, men inte minst den så kallade *Cantus Sororum*, det vill säga texterna i den del av den birgittinska tidegården som brukades av systrarna. Bland dem ingick den välkända hymnen *Ave maris stella*, som skulle sjungas dagligen enligt Birgittas förordnande. Här får vi också ta del av Alf Härdelins egna, erkänt träffande, översättningar av latinsk poesi.

Så slutligen något om den tredje avdelningen. Även här ligger en huvudvikt vid undersökningar av idealet, det inre och andliga, och också här är det birgittinsk fromhet och vadstenensiska handskrifter som bildar utgångspunkt för analyser av vallfart, nunnebild, bröllop och mystik. Mot slutet av boken kommer så också en textutgåva enligt konstens alla regler, med latinsk text (av fil.dr. Maria Berggren) samt översättning, kommentar och systematisk analys av Alf Härdelin. Texten hör också den till Vadstena, tillkommen under 1400-talets första hälft. Den är ett ”pastoralbrev”, anvisningar för prästerskapet som i stor utsträckning är självkritiskt hållna och som långt ifrån förlorat all aktualitet för dagens svenska kristenhet.

Bertil Nilsson

**HÖGLUND, JAN LENNART (red.)
SVEN-ERIK BÄCK – EN BOK OM MUSIKERN OCH MEDMÄNNISKAN**

Kungl. Musikaliska akademiens skriftserie nr 88. Musikaliska Akademien, Stockholm 1999. 180 s., ISBN 91-89038-06-1

Någon frågade Sven-Erik Bäck om hans idoler. ”Jesus och Chaplin”, svarade tonsättaren. Svaret säger mycket om Bäck. Stört allvar fanns sida vid sida med lust för clowneri i hans personlighet. Eric Ericson har sagt: ”Jag har sällan träffat någon människa med en så bred amplitud mellan humor och djupaste allvar”.

De sjutton vännerna återvänder ofta till det draget i Bäckes personlighet när de tillsammans tecknar hans porträtt i den nu anmälda minnesboken, utgiven samma år som han skulle ha fyllt 80 år. Redaktören Jan Lennart Höglund presenterar bokens målsättningen så: ”När olika bidragsgivare tecknar sina bilder av denne rikt utrustade konstnär, tankeformulerare och ifrågasättare, är det i avsikt att försöka fånga några av de många dimensionerna: den mångskiktade yrkeskunnigheten, de skilda intresseriktningarna, de olika funktionerna och – inte minst – det sjudande konstnärliga, etiska och nära-mänskliga engagemanget” (s. 10).

Den målsättningen har uppnåtts med råge. Till det bidrar inte bara artiklar och nedtecknade radiosamtal där tonsättaren själv kommer till tals, utan också många fotografier, dikter, notexempel (också från Bäck själv) och en cd-skiva med prov på olika genrer och stilar i Bäckes produktion under 40 år. Minnesboken har blivit en rik och sympatisk volym som man gärna vill återvända till.

Bland minnestecknarna nämner jag här några: studiekamraten och närmaste vännen med gemensamt ursprung i frikyrkorörelsen Eric Ericson, tonsättarkollegorna Lars Edlund och Bengt Hambraeus, musikvetarna Bo Wallner (om Bäckes folkkonsert) och Per-Anders Hellqvist ("En tonsättare med genuin folklighet") samt fiolistkollegan och musikervännen Lars Frydén (om Bäcketolkning). Till bidragsgivarna hör också diktaren Östen Sjöstrand, skulptören Björn Erling Eversen och teatermannen Lars Runsten. Dessa tre samarbetade med Bäck och med sin närvaro i boken vittnar de om hans gränsöverskridande vilja i sitt konstnärliga arbete.

De personliga minnena och Bäckes insatser i svenskt musikliv får stort utrymme i texterna, större än verkanalyserna, som faktiskt är ganska få. Bäckes kyrkomusik ges i boken överblick i reflexionerna över hans skapande. Att så sker kan lätt försvaras genom tonsättarens kristna förankring. På sitt sista läger vittnade han själv om att allt han skrivit var, djupast sett, predikamusik. Kopplingen till gudstjänsten var stark i den bäckska kyrkomusiken. Åren med gregoriansk och kyrkomusik från medeltid och barock under tiden på Schola Cantorum i Basel satte djupa spår i Bäckes skapande. Det var alltså ingen tillfällighet att han började med en gregoriansk stilparodi när han tillsammans med vännen Eric Ericson gjorde det välkända och älskade variationsverket "Lillan".

I några artiklar speglas kyrkotonsättaren Sven-Erik Bäck. En översiktsartikel har skrivits av Gustaf Sjökvist. Sjökvist menar att Bäckes inträde med motetterna, 1958, på den kyrkomusikaliska arenan var något av en revolution. Bäckes radikala tonspråk mötte ju en kyrkomusik som då dominerades av senromantiker och neoklassiker. Artikelnen upptar intressanta kommentarer till motetterna, mässorna och kyrkovisorerna samt allmänna synpunkter på Bäckes förhållande till kyrkomusiken. Sjökvist glömmer dock i uppräknningen av motettanalyserna ett viktigt arbete inom Stockholms universitet som Ellen Höglund gjorde på 70-talet.

De viktiga och högst personliga kyrkovisorerna får en egen artikel av tonsättaren Johannes Johansson, "Både läsarsång och serialism – om Sven-Erik Bäckes kyrkovisor". Förf. tar sin utgångspunkt i en reflexion över en motsättning som för Bäck var ett personligt dilemma, den mellan tonsättarens krav på både kontakt och sanning. Annorlunda uttryckt gällde det kravet att skriva en musik som fungerade (i det här fallet i en församling), samtidigt som den behöll sin personlighet och konstnärliga integritet. Johansson konstaterar att Bäck tveklöst ville skriva sina psalmer för gudstjänsten. Samtidigt gav han inte upp sin självständiga röst i modern tonsättartradi-

tion. Resultatet blev som bekant Svenska kyrkans misstänksamhet mot den konstnärliga integriteten i Bäcks psalmkomponerande. Kyrkomötet utmönstrade större delen av hans kyrkovisor för den nya psalmboken 1986, något som djupt sårade Bäck. Johansson berör också den samsyn som fanns teologiskt och estetiskt mellan Bäck och Olov Hartman och som gjorde att de så ofta kom att samverka i psalmverkstaden. Förf. ger en längre analys av de båda konstnärernas gemensamma koral "Du som gick före oss", en nyckelmelodi i Bäcks produktion och en av hans mest kända. Analysen är djärv och har utmanat Harald Göransson till ett kritiskt genmäle (jfr. Kyrkomusikernas tidning 1999:12).

Johansson har en hög uppskattning av Bäcks kyrkovisor som ingalunda var en gärning i den konstnärliga marginalen. "Han lyckas hålla sin konstnärliga kurs utan att haverera vare sig mot de konstnärliga förenklingarnas eller oanvändbarhetens förrådiska grynnor. Bäcks kyrkovisor uppmanar först och främst till sång" (s. 118).

Med tanke på den betydelse motetterna har i Bäcks kyrkomusik, hade det varit befogat med en särskild artikel om dessa i minnesboken. Dock kommenteras de på åtskilliga ställen och dessutom har en av artikelskrivarna tagit med Ina Lohrs ganska utförliga djuplodande studie av motetten "Se vi gå upp till Jerusalem". Motetterna omnämns stundom i boken med de amp-laste lovord. Sten Hansson menar att motetterna "utan gensägelse är den bästa religiösa musik som någonsin komponerats i Sverige".

Sören Bolander

**JERVELIND, MIKAEL och SANDAHL, DAG (red.)
RÄKNA MED MIG! ETT PROJEKT I TVÅ SYSTRARS FÖRSAM-
LING 1998–2000**

Två Systrars församling, Kalmar 2000. 93 s., ISBN 91-630-9662-5

Hösten 1998 slutade en av församlingsassistenterna i Två Systrars församling i Kalmar. I stället för att återbesätta tjänsten beslöt församlingen att under en tvåårsperiod omfördela arbetsuppgifterna och satsa på ett antal väl organiserade grupper av frivilliga medarbetare. Detta projekt, som fick namnet "Räkna med mig", har nyligen avslutats och finns dokumenterat i en liten bok med samma namn, redigerad av Mikael Jervelind, aktiv i projektets datagrupp, och Dag Sandahl, församlingspräst och initiativtagare.

Projektet gick i korthet ut på att ett antal konkreta uppgifter presenterades, församlingsmedlemmar anmälde sitt intresse och arbetsgrupper bildades. Genom ett kontrakt band sig deltagarna för minst ett år. Ingen ersättning utlovades. Däremot fick medarbetarna en gedigen utbildning, där bl.a.

resor till Jerusalem och Rom ingick. Detta blev ekonomiskt möjligt tack vare att församlingsassistentens lönesumma kunde disponeras.

Boken innehåller en bred och allsidig dokumentation av projektet och består av 25 korta artiklar av nästan lika många författare. Några skribenter resonerar kring bakgrund och organisation, beskriver församlingens struktur och sociala sammanhang och tar upp beslutsvägar och ekonomiska villkor. Andra berättar konkret om projektets innehåll i de olika medarbetargrupperna: söndagsskola, vuxenarbete, musik, datagrupp, trädgårdsgrupp och sexmästeri för att ta några exempel.

Kerstin Persson, som arbetat i Två Systrars församling i 30 år, svarar för några av de viktigaste bidragen. Efter en historisk tillbakablick på den unga församlingens tillkomst och uppbyggnad, redogör hon för de pastoraltelogiska tankar som legat till grund för projektet, lyfter fram svårigheter och misslyckanden samt funderar över bestående effekter och lärdomar för framtiden.

En dokumentation som denna gör givetvis inte anspråk på att presentera en allmängiltig modell för församlingsverksamhetens organisation eller ge en heltäckande pastoraltelogisk analys. Det projekt som beskrivs bygger inte heller på några märkvärdiga idéer eller revolutionerande nya grepp. Bokens värde ligger i att den lyfter fram det frivilliga engagemangets möjligheter, ger konkreta exempel på församlingsarbete som fungerar och inspirerar till egna försök i projektets anda. "Räkna med mig" bygger på beprövad erfarenhet och har, till skillnad från många andra kyrkliga rapporter, en positiv och hoppningivande grundton. Den rekommenderas som uppmuntrende läsning för trötta och resignerade kyrkoarbetare!

Gun Palmqvist

LARSSON, ROLF

FEST VID PARADISETS PORT. EN BOK OM GUDSTJÄNST

Verbum, Stockholm 1998. 155 s., ISBN 91-526-2634-2

Rolf Larsson har skrivit sin bok *Fest vid paradiset port* för att befördra större gudstjänstglädje i riket, enkannerligen i Svenska kyrkan. Bakgrunden är lätt att förstå. Alltför många gudstjänster präglas mer av trött rutin än av vital och smittande glädje. Det är därför en lovvärd ambition bakom Larssons bok. I detta ärende finns ännu mycket att säga och göra.

Det är säkert denna målsättning som gjort att Larsson har letat sig fram till namnet på sin bok. *Fest* är för de flesta något att se fram emot och därför ett glädjeord. Festen blir så i boken en metafor för gudstjänsten just som en glad firning eller, som förf. uttrycker det och då inspirerad av den engelske

liturgikern Davies: "Kristen gudstjänst är till sitt väsen firningsfest (feast of celebration). Kyrkobyggnaden är ett hus för fest; de konstverk som bidrar till gudstjänstens inramning har firningskaraktär, och nattvarden själv firar Kristus i hans kamp mot ondska och död. Det är inte vi som i lyckliga stunder kan *göra* gudstjänsten till en fest. Vi får göra allvar av, eller snarare 'göra glädje av' att gudstjänsten faktiskt *är* en fest" (s. 21–22).

Den brännande frågan som driver Rolf Larsson blir då: "Skulle fler komma till kyrkan om gudstjänsten blir den fest som den är?"

Så långt om bokens målsättning. Vilken är då Larssons målgrupp? Svaret är: den ordinära svenskkyrkliga församlingen och inte de vid akademierna belästa. Boken är skriven till ärkestiftets prästmöte i Uppsala 1998 och är ett arbete som vanligtvis benämns "prästmötesavhandling". Larsson själv tonar dock ner avhandlingsförväntningarna i förordet: "Jag har inte haft ambitionen att skriva en vetenskaplig avhandling" (s. 9); han kallar också själv sin bok "prästmötesbok".

Fest vid paradiset's port är en liturgisk idébok, som vänder sig till praktiskt verksamma kyrkoarbetare i den svenska folkkyrkan som "brinner av längtan efter en levande gudstjänst". Författarens förhoppningar är "att denna bok skall inspirera till ett glatt arbete med gudstjänsten, elden som brinner i centrum" (s. 8). Denna målsättning har också givit boken dess utseende och struktur. Layouten är luftig och har en folklig framtoning med bilder och dikter. Tonen i texten är ledig och får ibland en närmast homiletisk karaktär. Larssons entusiasm och kärlek till ämnet är mycket påtaglig.

Bokens praktiska inriktning är tydlig. Mellan de utredande avsnitten kommer inte mindre än tio olika omfångsrika avsnitt, kallade "konsekvenser", avsedda att ge kyrkoarbetarna tips på vad det nyss lästa kan få för praktiska följder i församling, kontrakt, stift och rikskyrka. Här kan man tala om konsekvensraseri! Vem orkar med så många tips? Boken har karaktär av liturgisk plocklåda. Förslagen är ibland väl spektakulära – som när Larsson föreslår församlingen att på Pingstdagen ikläda sig något rött så att det "när vi den dagen ser ut över församlingen, är som om tungor av eld fallit ner..." (s. 70).

Larsson vill se *varje* gudstjänst som en fest. I sak är detta också möjligt med den vida definition som förf. ger ordet fest: "kristen gudstjänst är till sitt väsen firningsfest". Att en festförsamling firar är självklart. Men det ger oss inte, enligt min mening, möjlighet att kalla alla gudstjänster, t.o.m. begravningsgudstjänster, för fester i samma mening. När man gör så går det inflation i ordet fest, det töms på ett väsentligt värde som gudstjänstmetafor. Larsson har förlorat en viktig poäng genom sin oerhört vida användning av ordet fest. Visst är firandet centralt i kristen liturgi – vad är väl gudstjänst annars?! Den enklaste andakt är nog sett en firning av de centrala mysterierna i kristen tro, påsken och pingsten, Kristi uppståndelse och Andens utgjutande. All kristen bön bygger ju på dessa två avgörande händelser och firar dem som verkligheten. Kyrkofadern Origenes skriver:

”En verklig kristen ser varje dag som en Herrens dag. ... inte en dag [går] utan att han firar påsk. ... [han] befinner ... sig i en ständig pingst” (Oremus s. 347).

Men i allmänkyrklig tradition är festen/måltiden en metafor fr.a. för eukaristin eller högmässan som, inte minst, glädje. Saken har en klar biblisk bakgrund och kan studeras i diktarnunnan Silja Walters lilla bok *På fest hos Kristus. Meditationer över Mässan*, som jag saknar i Larssons litteraturförteckning, men som han använde i sin presentation av avhandlingen inför prästmötet. Silja Walter använder tydligt ordet som en metafor för nattvarden. Alf Härdelin kommenterar i sitt förord: ”Silja Walters bok är en renodling av ett bestämt tema: mässan som fest, som firning, som det otvungna, glada men ändå djupt allvarliga mötet mellan den gudomliga värden och hans inbjudna. Det behöver väl inte utredas hur centralt bibliskt detta tema är. Hur många bibliska liknelser och berättelser om möten och måltider får inte här en ny belysning, just när de ställs samman med mässans gästabudsmåltid!”. Vad jag saknar i Larssons bok är en klar markering av den centrala kristna festen, just eukaristin, söndagligen firad. Det är till den och från den som all kristen aktivitet – också gudstjänstaktivitet – går och utgår. Så är det i allmänkyrklig tradition, något som svenskkyrkliga församlingar ofta bör påminnas om.

Larsson inleder sin bok med ett citat av A. Schmemmann: ”Eukaristi, tacksägelse är att erfara paradiset”. Det är synd att Rolf Larsson inte fördjupat perspektivet på festmotivet genom en noggrannare läsning av Schmemmanns böcker. Här finns den allmänkyrkliga koncentration kring eukaristin som alla festers fest, den absolut centrala kristna gudstjänsten. I sin bok *För världens liv* skriver Schmemmann: ”Glädje är inte något man kan definiera eller analysera. Glädje går man in i. ’Gå in i din Herres glädje’ (Matt. 25:21). Och vi har ingen annan väg att förstå den, än genom den enda handling, som för Kyrkan, från begynnelsen har varit både källan till och fullkomningen av glädjen, själva glädjens sakrament, Eukaristin” (s. 29).

De största kyrkorna i kristenheten ställer fram eukaristin som den centrala kristna festen, söndagligen firad. Varför gäller inte detta Svenska kyrkan? Dock har Rolf Larsson stor kärlek till eukaristin. Hela hans bok slutar med en checklista inför högmässans firande. Här, liksom i många andra delar av boken, sägs mycket som är gott och tankvärt.

Sören Bolander

LINDQVIST, GUNNAR (red.)
MARIAFÖNSTREN I LINKÖPINGS DOMKYRKA

Utgiven i samarbete med Risbergska donationsfonden. Carlssons, Stockholm 1998. 111 s., ISBN 91-7203-328

Tre av de höga fönstren i Linköpingsdomens östkor har nyligen, efter mer än ett halvsekel av förberedelser, debatter och väntan, fått sitt konstverk i glas – storslaget och på samma gång ödmjukt underordnat denna väldiga gotiska byggnad med dess eget språk av tillbedjan och ljus. Denna händelse inom svensk ikonografisk konst har manifesterats i ett vackert bokverk, i bild och text främst präglad av konstnären själv, Lisa Bauer. Sedan länge känd som en ledande glaskonstnär i vårt land har hon nu – i kongenialt samarbete med gravören Lars Börnesson – utfört det största konstverket i denna genre i Sverige någonsin.

Redaktör för boken är förre läns museichefen i Linköping, konsthistorikern Gunnar Lindqvist. Han var sekreterare i den fondstyrelse som har stått bakom företaget och han bidrar själv i boken med en utförlig skildring av hela förhistorien. Om den historiska bakgrunden beträffande kyrkans samtliga fönster skriver därjämte en annan konsthistoriker, Åke Nisbeth.

Till Mariafönstrens förhistoria hör inte minst den man som en gång donerade alla pengarna till företaget: lektorn i "latin och modersmålet" vid Linköpings katedralskola, fil.dr. Bernhard Risberg. Han har med all rätt av Gunnar Lindqvist givits en starkt markerad plats i boken. Han beskrivs som en på ytan ganska kärv person, som dock på samma gång hade en poetisk läggning med flera diktsamlingar i sin litterära produktion. Han skrev psalmer som han gav ut i samlingen "I templets förgård"; till den skrev ärkebiskop Ekman ett förord. Som lektor vid stiftsstadens läroverk var han enligt dåtida regler ordinarie ledamot i domkapitlet. Frågor om stiftskatedralens utformning låg därför på sätt och vis inom hans ansvarsområde. Sin donation till "glasmålningar i domkyrkans Andreaskor" – det var sedan reformationen beteckningen på det mittersta östkoret – gjorde Risberg år 1946. Den utgjordes då av 43 500 kronor i aktier och till detta kom efter hans död följande år ytterligare ett mindre belopp. Vem kunde ana att denna fond, genom skicklig förvaltning av en av stadens banker, femtio år senare skulle uppgå till åtskilliga miljoner och kunna räcka till både korfönster och mycket mer.

Men hur kom det att bli just Mariafönster? I bestämmelserna för den Risbergska fonden sägs inte ett ord om Maria. Men i boken om korfönstren står Maria där, som själva motivet, lika plötsligt som självfallet.

"Jo, därom kan jag ge besked, Om herrn så vill, ty jag var med." När jag hösten 1982 tillträdde som domprost i Linköping (och därmed automatiskt också blev ledamot i styrelsen för Risbergska fonden), hette det fortfarande "Andreaskoret". Det namnet gjorde mig förvånad. Det är ju helt uppenbart att Linköpings domkyrka, liksom den i Uppsala och som katedralerna i

England, längst i öster har sitt "Vårfrukor". I Uppsala har Gustav Vasa med sina gemåler lagt sig i vägen och förblir naturligtvis liggande där. Men varför inte Maria i Linköping? För mig var detta närmast en fråga om historia och om kyrkans kontinuitet. Jag frågade Martin Lönnebo och han ställde sig genast positiv, det passade honom precis. Likaså församlingens präster. Lite orolig var jag när jag tog upp förslaget i kyrkorådet; en gyllene regel säger ju att man inte skall börja sin tjänst med att föreslå förändringar. Men det föll genast i god jord. På 1980-talet gick Maria hem direkt. Vi kunde genast börja skriva "Domkyrkans Mariakor" i annonser för veckogudstjänster och förrättningar. I samma nu började planeringen av de nya fönstren handla om Maria och ingenting annat.

Det hände mycket med Maria under 80-talet i Svenska kyrkan. Maria fick ännu en dag i kyrkoåret och ett vidgat utrymme i den nya psalmboken. I Linköping restes 1987 en modern triptyk, gjord av konstnären Sven Lundqvist, på altaret i Mariakoret – som en förberedande åtgärd, innan de nya fönstren skulle komma. På den ser man den klassiska serien av evangeliernas berättelser om Maria och Jesu födelse och barndom. Vid samma tid komponerade och framförde domkyrkoorganisten Uno Sandén sitt Maria-oratorium. Allt detta upplevdes som något efterlängtat.

Följdriktigt ingår i boken om de nya fönstren tre kapitel skrivna av biskoparna Martin Lönnebo och Martin Lind och nuvarande domprosten Anders Eckerdal, där de alla sjunger Marias lov. Lönnebo går här vida utöver de bibliska berättelserna; han stannar särskilt vid motivet "skyddsmantelmadonnan" och Maria som "barmhärtighetens och medlidandets moder". Lind ansluter sig till Martin Luthers lilla bok om Marias lovsång, *Magnificat*. (Den kom ut i en nyöversättning och med kommentar av Inge Löfström 1987.) Eckerdal beskriver hur Mariakoret såg ut och fungerade under medeltiden och berättar till sist personligt om hur han en gång på en resa, under fara för sitt liv, med ens och till sin egen förvåning började be *Kyrie eleison*, omväxlande med – *Ave Maria*.

I Risbergs donation ingick möjligheten att anordna en tävling mellan svenska konstnärer om glasmålningar i domkyrkan. En sådan sattes därför i verket med ett utförligt program, en hel mariologisk teologi, av Martin Lönnebo. Och under hösten 1984 lämnade åtta konstnärer in sina förslag. De var alla av hög klass, och egentligen skulle denna stora tävling vara värd en egen dokumentation. Fast för uppgiften att förse Mariakorets fönster med ett stort konstverk förde den inte saken framåt. Vi började istället bli alltmer betänksamma inför de risker det skulle medföra för harmonin och för det särartade ljusspelet i denna kyrka, om man skulle sätta upp väldiga ytor med stora bildmotiv i starkt lysande färger över de höga gotiska fönstren – det rör sig här faktiskt om ytor i storleksordningen en eller flera tennisplaner! Vi sökte råd hos en känd expert: Dombaumeister, Professor Arnold Wolff i Köln. (Med honom hade vi redan kontakt genom "The Association of European Cathedrals".) Han rådde oss bestämt att avstå från alla

”glasmålningar” och i stället inrikta oss på glas med graverade, diskreta mönster i *grisaille*.

Det var då Lisa Bauer kom med den geniala idén att låta fönstren fyllas av graverade bilder av ”Marias blomster”. Tio år tog det henne att utarbeta detta stora konstverk. Hennes berättelse om detta – och med den det rika flödet av Bengt Ola Falcks fina bilder – utgör den centrala delen av boken om Mariafönstren. Inte mindre än 93 olika växter, alla med namn och symbolik som i svensk tradition är knutna till Jungfru Maria, är här återgivna på tre av korets fönster. Inspiration hämtade hon från Höga visan, från Botticellis ”Våren”, från Karlfeldts dikt om Maria som kullan i Sjugare by och från en madonnabild av Matisse i Vence. Hon vill också anknyta till andaktslitteraturens ”Paradisets lustgård”. Fast nu är det inte med de odlade, utan med de vilda, blommorna från äng och dikesren som hon gjort ett andaktens Paradis i Linköpings domkyrka och gett Maria en krona av svenska nyponrosor.

Lars Österlin

LINDQVIST, GUNNAR & ULLÉN, MARIAN PEHR HÖRBERG, KONSTNÄR OCH BONDE

Carlssons, Stockholm 1998. 150 s., ill. i sv. o färg, ISBN 91-7203-823-3

Den konventionella konsthistorieskrivningen presenterar ofta ett snävt urval av monument och gestalter – den s.k. kanon – just de företeelser som av hävd anses värda att beskriva och förmedla. Upprätthållandet av en vedertagen framställning om vedertagna objekt ifrågasätts nu allt oftare av skribenter och kritiker som söker alternativa berättelser med nya utgångspunkter och infallsvinklar.

I svensk konsthistorieskrivning har Pehr Hörberg (1746–1816) alltid balanserat på kanons ytterkant. Han har aldrig ansetts så betydande att han tilldelats en ledande position i det konsthistoriska flödet, men han har heller aldrig gått att helt marginalisera. Gång på gång har konsthistoriker återkommit till Hörberg, alltifrån Lorenzo Hammarsköld som skrev sin *De bildande konsternas historia* 1817 (året efter Hörbergs död) via Bengt Cnattingius som skrivit den grundligaste Hörbergmonografen (1937), till de två författare som publicerat den här aktuella *Pehr Hörberg – konstnär och bonde*. Det finns flera orsaker till detta intresse: Hörbergs lysande karriär i förhållande till hans enkla ursprung, den uppskattning han vann i samtidens kulturelit, hans oerhörda produktivitet – där den mest kända delen utgörs av inte mindre än 87 altartavlor i stort format – samt den självbio-

grafi som han uppmuntrats att skriva, *Pehr Hörbergs Lefwernes-Beskrifning*. Den andra och utökade versionen, med förteckning över utförda altartavlor respektive andra verk samt förord av Atterbom, utgavs 1817.

Lindqvist och Ullén presenterar Hörberg under nio kapitelrubriker, som på ett klart och pedagogiskt sätt fördelar stoffet. Först finns en inledning om historieskrivningen kring konstnären. Därefter kommer kapitel om barndomen, lärlingstiden, torparlivet, tiden på Konstakademien i Stockholm, tiden i Finspång, Hörberg som kyrkomålare, konstnärens icke-kyrkliga produktion och kapitel om uppfinnaren och mångsysslaren. Det kan sägas att konstnären rörde sig i fyra för honom viktiga sfärer. Den första är den sydsvenska bonde- eller snarare torparmiljön, som han känslomässigt aldrig lämnade. Han återvände alltid hem och han uppehöll också förhållandet till det sydsvenska bonadsmåleriet genom att själv utöva det, något som kanske klarare hade kunnat beskrivas i boken. Den andra är de kretsar han kom i kontakt med genom att söka sig till Konstakademien. Den tredje är kulturelit och adliga beställare, medan den fjärde är de församlingar för vilka han framställde altartavlor. Lindqvists och Ulléns bok är en mycket rik framställning, med god detaljskärpa, av ett mångfasetterat konstnärskap och levnadsöde.

Kyrkomålaren Hörberg intar en särställning som den mest produktive och uppskattade i sitt slag i vårt land. Författarna påpekar att kyrkokonstens ställning redan under Hörbergs tid – upplysningstiden – var i viss mån försvagad, men att Hörbergs många uppdrag delvis berodde på den stora byggnadsaktiviteten. Det byggdes nytt och det byggdes till. De flesta av dessa kyrkor försågs med en stor nyklassicistisk altaraedikula, som kunde utgöra inramning till ett kors med törnekrona och svepeduk, men som också kunde utgöra infattning till en målad altartavla. Hörberg ritade ju själv i många fall klassicistiska inramningar till sina ofta mycket stora målningar. Vad motiven beträffar, framhåller författarna bl.a. Hörbergs förkärlek för scener där Kristus framträder som lärare, t.ex. den målning som han utförde för sin födelsesocken Virestads kyrka, "Jesus lärar var dag i templet" (1800).

Texten är, trots sin faktarikedom, ledig och lättläst. Den är inte försedd med noter, men detta kompenseras av att det för varje kapitel finns en litteraturgenomgång längst bak i boken. Arbetet innehåller dessutom ett stort antal illustrationer i omväxlande svartvitt och färg med informativa bildtexter. 1799 "Målet åt mig sjelf Stjernhimlen, uti 2 Taflor. Der jemte gjorde jag mig ett Matematiskt instrument till att uppsöka stjernorna och constellationerna, för att således något lära känna dem...". För tvåhundra år sedan tog den järnflitige Hörberg en paus och målade åt sig stjärnhimlen. Den lilla notisen framstår som ett personligt dokument. Det finns många sådana i hans levnesbeskrivning. Hörberg målade bonader, ett porträtt av sin avlidne son (ur minnet, påpekar han) och han reparerade sin "koja". Men mest målade han på uppdrag – 87 altartavlor samt åtskilligt annat – som den konstnär i sin samtid som hade ett verkligt folkligt gehör. Värt att

uppmärksamma är också det tidiga (1771) porträttet av fadern, en unik och inträngande studie av en svensk torpare, ett av det svenska 1700-talets märkligaste porträtt. Det är dock i första hand som målare av altartavlor Hörberg fått erkännande, och det är främst som sådan han skildras i litteraturen. Men det är också tydligt att han uppskattats av de församlingar som erhållit eller själva beställt hans altartavlor. Medan de flesta andra altarutsmäckningar från Hörbergs tid bytts ut, finns flertalet av denne konstnärs tavlor kvar på plats och visas och omtalas fortfarande med stolthet.

Hedvig Brander Jonsson

MODÉUS, MARTIN TRADITION OCH LIV

Verbum, Stockholm 2000. 400 s., ISBN 91-526-2669-5

Under åren kring millennieskiftet tycks svenskarna ha blivit mer och mer intresserade av sina rötter, sin historia och de traditioner som hör samman med land och folk. Till traditionerna hör även de religiösa riterna som åter tycks hjälpa människorna att tyda sina liv. I denna kontext har det saknats en genomarbetad framställning som går utöver etnologins beskrivande av skeenden i historia och nutid, en genomarbetad framställning som tolkar riterna och traditionerna med hjälp av de kristna referensramarna och som bejakar människans behov av det avskilda och det heliga.

Det är med blandade reaktioner jag har granskat *Tradition och liv*. Det råder inget tvivel om att den fyller ett stort tomrum och att Maria Mannbergs formgivning lockar till många återkomster, inte minst för att meditera inför de utomordentligt skickligt valda illustrationerna. Det är en vacker bok som vill vara ett redskap för föräldrar, lärare, ledare, beslutsfattare med flera, som har som uppgift att levandegöra traditionerna för den unga generationen. I första hand är det inte en historisk bok utan en bok om våra liv här och nu, om hur man kan tolka och använda traditionerna, men samtidigt uppenbaras i detta bokens svaghet. En tydlig reduktionistisk historiesyn genomsyrar arbetet med onödigt svepande formuleringar som ”i gamla tider”, ”förr i världen” och ”tidigare generationer”, vilka ofta skall förstås som ”i 1800-talets bondesamhälle”, men som ibland kan syfta såväl på medeltiden som på reformationstiden och i något fall på upplysningstiden. Ett annat återkommande uttryck är ”gammal tradition”, vilket kan syfta på hela tidsepoken från urkyrkan fram till våra dagar. Jag förstår att författaren inte vill tynga en ledig och lättläst framställning med för många årtal, men jag saknar ofta någorlunda preciseringar. Samtidigt ger Modéus läsaren en klar och säker teologisk tolkning som bygger på klassisk, kristen grund fjär-

ran från si eller så, vilket är välgörande och helt i linje med att hans uppdrag att skriva kom från Svenska kyrkans nämnd för kyrkolivets utveckling. Till sin hjälp har han haft en referensgrupp med Håkan E. Wilhelmsson som projektledare.

Ibland blir det för recensenten tydligt att Modéus skriver utifrån sin egen församlingserfarenhet – eller hur han tycker att det borde vara – mer än vad som är empiriskt bevisbart. Så heter det t.ex. ”numera används dock ofta vit färg vid begravningar och ett påskljus tänds vid kistan för att peka på påskens evangelium, livets seger över döden” (s. 39). Ordet ”ofta” är här inte relevant för landet som helhet, inte när det gäller liturgisk färg och än mindre vad gäller tändandet av påskljuset – även om förslaget till ny Kyrkohandbok för Svenska kyrkan innehåller tändande av ett påskljus vid kistan. Inte är det heller så att de flesta dop i landet sker vid särskilda doggudstjänster på lördag eftermiddag (s. 310) eller att antependium endast finns i gamla kyrkor (s. 39), för att nu bara peka på några exempel.

En del teologiska förklaringar är litet väl lättfunna – som t.ex. när altarljusen förklaras ha sitt ursprung i den sjuarmade ljusstaken i templet. Detta kan inte historiskt beläggas – och det blir en from, kristen ersättningsteologisk tolkning när det heter att det mittersta ljuset i den sjuarmade ljusstaken symboliserar Gud och därför nu ersätts av krucifixet med de andra sex ljusen runt omkring. Att de sex ljusen i kristen tradition symboliserar gamla och nya förbundet samt de fyra evangelisterna nämns inte, men bör ses fristående från Menorahljusens symbolik.

Modéus öppnar på flera ställen för mystiken och för långsamheten, för att man inte intellektuellt behöver förstå allt, för ett hjärtats förståelse och ett upplevelseplans förståelse som man långsamt får lov att växa in i. En bra formulering om kyrkans gudstjänst och musik är att den inte är ”som det övriga samhället, där hamburgaren är måttet på allt: lättuggat och billigt” (s. 283). I paritet med dessa tankar finns för barnens skull, i anslutning till varje fest, ett förslag till barnens högtidsbord, vilket är tänkt som en avskild plats i hemmet eller i förskola/skola, där barnen själva får möjlighet att följa med i årstidernas växlingar med symboler och bilder. Många av förslagen på högtidsborden är spännande pedagogiska utmaningar, väl värda att pröva.

Inledningskapitlet, *Om traditionerna*, utgörs av en principiell genomgång av traditionernas och riternas betydelse för sådant som är eller kan upplevas som heligt: tiden, platsen, orden och människan. Här framhålls ritens betydelse för sådant som inte orden räcker till för, liksom den befriande tanken att traditioner inte är plikter utan möjligheter till glädje i vardag och helg. Författarens självavärdande erfarenhet och lyhördhet kommer till uttryck i beskrivningen av olika dimensioner av helgfarande där ensamhetsperspektivet behandlas på ett fint sätt, samtidigt som familjelyckan och Sörgårdsidyllen starkt lyser igenom på många håll i boken. En nostalgisk ton framträder framförallt när det gäller helgfiranden och släkters knytning till fädernas kyrka. Till *Tradition och livs* stora förtjänster hör de till varje avsnitt väl

avvägda förslagen på bibelord och listor med psalmer och sånger, de senare ofta av profan karaktär.

Det andra kapitlet, *Vårt gemensamma år*, går i första hand igenom kyrkoåret, men tar bl.a. även upp Valborgsmässoafton, första maj, nationaldagen, skolavslutningen, valdagen och FN-dagen. Om det andra kapitlet fokuserade på det kollektiva, fokuserar det tredje kapitlet, *Livets årsdagar*, på det individuella inom släktens ram, med bl.a. födelsedag, dopdag, bröllopsdag och släkträff. I kapitel fyra får läsaren hjälp att förstå *Veckan – rytmen och vila* och i kapitel fem *Att bygga sin dag*. Sist finns kapitlet *Livets höjdpunkter och dess svåra stunder* som tar upp övergångsriterna, dit här även räknas t.ex. första skoldagen, myndighetsdagen, jämna födelsedagar och pensioneringen.

Visst finns det detaljer att diskutera och ifrågasätta historiciteten i. Visst finns det enkla generaliseringar, men så måste det nog vara i ett verk av denna art. Det viktiga är ändå att *Tradition och liv* existerar och är en vän att återkomma till som inspirationskälla vid årets och livets högtider.

Jan-Olof Aggedal

PAHLMBLAD, CHRISTER

MÄSSA PÅ SVENSKA. DEN REFORMATORISKA MÄSSAN I SVERIGE MOT DEN SENMEDELTIDA BAKGRUNDEN

Diss., Bibliotheca Theologiae Practicae 60, Arcus, Lund 1998. 264 s., ISBN 91-88553-01-9

Den som följt Christer Pahlmblad genom åren och tagit del av hans liturgiska utgivningar samt insiktsfulla artiklar i ämnet liturgik blev inte förvånad när han slog sig ner vid Theologicums forskarbord för en del år sedan. Resultatet av hans mödor har blivit en exemplarisk avhandling om reformationstidens svenska högmässa. Pahlmblad skriver också en god och tydlig svenska och därför har det varit ett sant nöje att ta del av hans bok. Det enda jag saknar är en översikt av tidigare reformationsforskning. En sådan hade gjort en bra avhandling ännu bättre.

Det Pahlmblad studerar är framväxten av den folkspråkiga, reformatoriska högmässan såsom den gestaltades i sockenkyrkorna i Sverige under 1500-talet. Greppet på ämnet är övertygande. På ett välgörande sätt skiljer han sig från tidigare svenska reformationsforskare (Kjöllnerström, Åke Andrén, Ingebrand) som – om än omedvetet – alltför ofta blickade tillbaka på historien i den lutherska konfessionalismens backspegel. Gärna delade de upp historien i perioderna "den katolska medeltiden" och "det protestan-

tiska 1500-talet”. Pahlmblad avvisar en sådan periodisering som lätt överbetonar diskontinuiteten, vilket de nämnda forskarna ofta kom att göra.

För att klarare se både kontinuiteten och diskontinuiteten i utvecklingen har Pahlmblad valt en annan och säkrare väg. I inledningskapitlet står det: ”Denna undersökning däremot vill analysera de reformatoriska texterna utifrån de senmedeltida förutsättningar i form av texter, praxis, ärvda föreställningar, traditioner osv. som var för handen när reformationen tog sin början. Omgestaltningen av mässan genomfördes på sockennivå med utgångspunkt i det ärvda gudstjänstlivet” (s. 15).

Pahlmblads förtrogenhet med det stora källmaterialet är imponerande. För sin studie utnyttjar förf. både svenska och utländska källor. Till det förra slaget hör fr.a. liturgiska texter från senmedeltid och 1500-tal och kyrkorättsliga texter som belyser praxis (statuter och kyrkoordningar). Pahlmblad är generös med citat ur källorna och återger dem genomgående på medeltidssvenska, något som ger hans bok en speciell charm. De utländska texterna används för att förklara svårtydbar praxis som antyds i det svenska materialet.

För Pahlmblad är dock liturgiska beslut och texter inte en total återspeglning av den kyrkliga praktiken. Det finns en dold svensk liturghistoria som de officiella besluten om gudstjänsten och de utgivna texterna inte säger något om. Till förutsättningarna för gudstjänsten hörde också praxis, dvs. ceremonier, texter eller modeller som inte finns avtryckta i de liturgiska böckerna.

Undersökningen rör tiden från 1520-talets slut fram till Laurentius Petris dödsår 1573. Den senare gränsdragningen har att göra med att ärkebiskopen två år tidigare genom sin kyrkoordning hade sammanfattat och kodifierat mycket av reformationens påtagliga verkan i riket under ca 50 år. Laurentius Petri var en garant för den dittills varande utvecklingen i tydligt sammanhang med senmedeltidens katolska kyrka. Efter Laurentius Petris död ledde utvecklingen den svenska kyrkan in på ett annat spår som förde den längre bort från romersk-katolsk tradition.

Flera faktorer bidrog till att den reformerade svenska mässan kom att gestaltas i kontinuitet med senmedeltiden. Latinsk och flerspråkig mässa blev snarare regel än undantag under 1500-talet. Pahlmblad delar inte Kjölnerströms mening att reformatorerna vann en seger med besluten i Uppsala 1536, med innebörden att den svenska mässan från 1531 blev officiellt påbjuden i riket och den medeltida katolska fick vika. Pahlmblad skriver: ”Beslutet i Uppsala betydde snarast att svensk mässa blev en parallellföreteelse till den normala formen för mässa, den latinska mässan enligt de medeltida böckerna” (s. 46). De medeltida liturgiska böckerna (missalet och brevrieten) och manualet (de kyrkliga handlingarna) behöll i skiftande grad sin ställning som ordinarie gudstjänstböcker under 1500-talet, något som också bekräftas av Laurentius Petris skrift *De officiis*. De reformatoriska förändringarna, som prästerna fick del av i domkyrkorna under prästmöten, skrev

de in mellan rader och på marginaler i sina latinska böcker. Att latinsk mässa blev så vanlig berodde på ett kungligt beslut. Gustav Vasa hade, för att inte i onödan oroa svenska folket, infört en frivillighetsprincip som innebar att de lokala församlingarna själva fick välja mellan latinsk och svensk mässa. Latinsk eller flerspråkig mässa blev därför en normal företeelse med det enda oeftergivliga, reformatoriska kravet att instiftelseorden skulle läsas på folkspråket.

I kapitlet om Ordets gudstjänst – ”Huru de deres predikan besluta skole” – visar Pahlmblad hur den senmedeltida katolska ordningen att översätta och utlägga söndagens evangelium i högmässan fördes vidare av reformatorerna. Efter evangeliet, som sjöngs på latin, delgav prästerna församlingen översättningen genom att använda det NT som i ca 1 000 ex. (!) utkom på svenska 1526. För utläggningen användes frekvent Olaus Petris postilla från 1530. Predikstolen blev så platsen för den viktigaste reformatoriska förändringen. Därifrån undervisades svenskarna om den nya tron.

I ett stort kapitel behandlar Pahlmblad den form av nattvardsberedelse som i luthersk tradition med tiden kom att överbetonas till den grad att det eukaristiska draget i den svenska mässan nästan försvann. Kapitlet handlar om botgöringen som nattvardsberedelse. Här firar Pahlmblad forskartriumfer. Han upptäcker nytt material som gör att han kan avgränsa sig kritiskt mot tidigare forskare. Han visar att reformatorerna aldrig önskade byta ut bikten mot själavårdssamtal och undervisning. Enskild bikt användes av reformatorerna särskilt vid påsk, som praktiskt taget var den enda tid då den tidens svenskar gick till kommunion. Det nya i utvecklingen, som också innebar en förändring utifrån reformatorisk teologi, blev framväxten av det allmänna skriftermålet, en reformatorisk svensk innovation.

Vid altaret rådde kontinuitet med den gamla gudstjänsten. Den eukaristiska fromheten, så som vi finner den hos den svenska reformationens dominerande man Laurentius Petri, stod i klarare sammanhang med senmedeltiden än vad tidigare forskning visat. Pahlmblad ger goda belägg för detta. I avhandlingens slutkapitel skriver han: ”Elevationen är bara ett av tecknen på att reformatorerna i Sverige menade att läran om konsekrationen och realpresensen också skulle ta sig konkreta uttryck i själva sättet att fira mässan” (s. 214). Laurentius Petri såg inte sådana uttrycksformer som gester som stod i de enskildas val. Med citat av ärkebiskopen skriver Pahlmblad: ”Tron måste ’jw vthbrista och sigh med vthwertes tekn och åthäffuor...bewijsa’, medan motsatsen är ett säkert tecken på at man inte har en rätt tro om sakramentet” (s. 214).

Reformationen i Sverige-Finland var inte i första hand inriktad på liturgin utan på läran. ”Samtidigt som mässans text förlänas ett delvis nytt innehåll, står de yttre formerna i kontinuitet med den senmedeltida mässan. Den gudstjänstfirande församlingen såg, gjorde och hörde i stor utsträckning det samma i den latinska och i den reformatoriska mässan” (s. 236).

Avhandlingen visar att den svenska reformationskyrkan i trogen luthersk

efterföljd var liturgiskt konservativ. Det enda som ändrades var sådant i den katolska riten – fr.a. i nattvardsbönen – som ansågs klart strida mot Guds Ord. Mot andra texter och riter var attityden öppen.

Sören Bolander

PALM, GÖRAN (huvudred.)
DEN SVENSKA HÖGTIDSBOKEN

En bok för alla. Humanisterna, Stockholm 2000. 710 s., ISBN 91-7221-094-X

Varför en högtidsbok, frågar Göran Palm i inledningen till *Den svenska högtidsboken* (här förkortat *Högtidsboken*). Boken är enligt Palm ett svar på många frågor om hur icke troende kristna skall svara på viktiga existentiella frågor. För närvarande finns inget material som kan ge underlag för att kommunicera sådana tankar. Vad som behövs är alltså en ”profan psalmbok” (s. 16), där konfessionella dokument som trosbekännelsen och Luthers lilla katekes motsvaras av FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, Barnkonventionen, den svenska regeringsformen och andra humanistiska texter. Kyrkoår byts mot kalenderår. I övrigt ansluter *Högtidsboken* dispositionellt till *Den svenska psalmboken 1986*. Avsnitt som ”Lovsång och tillbedjan”, ”Fader, Son och Ande”, ”Kyrkan och nådemedlen” och ”Att leva av tro” motsvaras i *Högtidsboken* av ”Livets mörker och livets ljus”.

Bengt af Klintberg utreder frågor om ”vårt behov av ritualer” (s. 22–25). ”Ritualerna är ett språk som skiljer sig från vardagens kommunikation däri att det är symboliskt” (s. 22). Symboler kan uttryckas både i ord och i gester, kroppsspråk, konst och musik och med hjälp av företeelser i natur och miljö. I *Högtidsboken* har man tagit fasta på detta. I avsnittet om alternativa ceremonier vid livets fyra vändpunkter – välkomst- och namngivningsfest för barn, humanistisk konfirmation, vigsel och partnerskap samt begravning – kommer detta rikligt till uttryck.

En stor del av *Högtidsboken* tar naturligt nog upp texter, dikter och sånger kring livets olika högtider. Talande är de motton som ges för de olika delarna, t.ex. ”Era barn är inte era barn. De är söner och döttrar av Livets längtan efter sig själv” (Khalil Gibran) eller ”Allt som hänt förut skall hända åter, Man ser ej siaren, enär kristallen gråter” (Stig Dagerman). Avsnittet ”Livets mörker och livets ljus” har som ett av sina motton fått: ”Hoppet är den fågel som känner gryningen och sjunger när det är mörkt” (Rabindranath Tagore).

Av dessa motton framgår att symbolisering och metaforik är framträ-

dande utgångspunkter för arbetsgruppens tänkande och urval. Det har lett till att dikter och skönlitterära texter av hög kvalitet och livsåskådningsmässig relevans finns representerade i *Högtidsboken*. Nils Ferlins barfotabarn, Hjalmar Gullbergs rastställe, Elmer Diktonius havets hand och Esaias Tegnér's flyttfåglar kan vara några exempel.

På sitt sätt kommer sekulärt och religiöst språk nära varandra. En dikt av Birger Norman kan vara ett exempel: "Var du går/Går du på helig mark./Du går i skapelsen./Det är så./Marken kan misshandlas, kränkas./I grunden förblir den skapelsen./Du säger: det finns/ingen återvändo./I skapelsen bor ändå/ett hopp./Du går på helig mark" (s. 343). Ulf Lundell sjunger om ett nådens år: "Nådens år är här. Håll ditt ansikte rent" (s. 203).

Sådant och den dispositionella anknytningen till *Den svenska psalmboken* antyder att det i *Högtidsboken* finns mycket att hämta även för dem som normalt arbetar och reflekterar utifrån *Den svenska psalmbokens* material- och tolkningsperspektiv. Flera texter bidrar till fördjupad reflektion över grundläggande existentiella frågor. I ett gudstjänstperspektiv kan man lägga märke till att flera av de firningsdagar *Högtidsboken* bidrar med material till, knappast har någon motsvarighet i *Den svenska psalmboken* (eller *Den svenska kyrkohandboken*). Betraktar gruppen bakom *Högtidsboken* FN-dagen, Internationella fredsdagen, Internationella barndagen, Världsmiljödagen etc. som viktiga att understryka med texter av olika slag, så kanske detta vore något värt att observera mera än vad som nu sker i de kristna kyrkorna.

Man väjer heller inte i *Högtidsboken* för svårhanterliga situationer. Det finns t.ex. ett skilsmässoritual, "som förutsätter att de makar som ska skiljas fortfarande har ett så pass gott förhållande att de tål att träffa varandra" (s. 125). Generositeten kan då fortfarande få finna uttryck, "Jag unnar dig ändå allt gott./du lilla ängel fin", men också förtvivlan, "Nu lever jag utan skyddsnät/och dödsstörtar/gång på gång/allt djupare in i livet" (s. 137).

Arbetsgruppen har vidare observerat att inte alla människor reflekterar över livsfrågor på ett symboliskt och metaforiskt sätt. *Högtidsboken* har därför också med texter som återspeglar ett konkret, detaljerat, ibland närmast burleskt sätt att ge uttryck för meningsfrågorna. Detta kan i första omgången göra att *Högtidsboken* upplevs som disparat och löst hopsamlat. Om man bortser från någon text som kan tyckas falla ur ramen, så är det ändå en viktig iakttagelse att det finns material för olika människors skilda behov av att få uttrycka vad de känner. En liknande variabilitet skulle kunna göra gudstjänstlivet i de kristna kyrkorna mer berikande för fler människor.

Lärorikt är det vidare i ett gudstjänstperspektiv att studera de teman och det språk som *Högtidsboken* respektive *Den svenska psalmboken* har att säga om var "tröst, glädje och styrka" (s. 535) finns att hämta. *Den svenska psalmboken* svarar på detta med teman som "sökande-tvivel, stillhet-meditation, kallelse, bättring-omvändelse, skuld-förlåtelse, förtröstan-trygghet, vaksamhet-kamp-prövning, efterföljd-helgelse" – alltså på ett språk som formulerats deduktivt utifrån den kristna dogmatikens trostolkning. *Högtidsboken*

går istället induktivt tillväga. "Livets mörker" innehåller sådant som våldets makt, Jantelagen, kroppens plåga, självmordstankar, besvikelser etc. "Livets ljus" talar om gemenskapen som styrkekälla, kärlekens kraft, naturen och friheten som styrkekällor, liksom musiken och arbetet. Utgångspunkter för reflektionerna är livet: "en tröst som är förmer än en tröst och större än en filosofi, nämligen ett skäl att leva" (Stig Dagerman, s. 581). Man påminns osökt om biskop Helder Camaras "Tusen skäl att leva", citerad i *Högtidsboken*: "är människorna en börda för dig?/Bär dem inte på dina axlar./Tag dem till ditt hjärta" (s. 226).

Även här möts sekulärt och kristet i en gemensam uppgift: att tolka och tyda livet. *Högtidsboken* och *Den svenska psalmboken* kan bilda goda utgångspunkter för en dialog kring livstolkning. Det är tveksamt om Göran Palms personliga reflektioner i inledningen (*Högtidsboken*, s. 19–21) befrämjar en sådan dialog, men det finns mycket annat i *Högtidsboken* som kan utmana också ett kristet språk och gudstjänstliv och en fördjupad kristen trostolkning.

Sven-Åke Selander

RIDDERSTEDT, LARS

ADVERSUS POPULUM. PETER CELSINGS OCH SIGURD LEWERENTZ SAKRALARKITEKTUR 1945–1975

Diss., Hallgren & Fallgren Studieförlag AB, Uppsala 1998. 381 s., ISBN 91-7382-752-5

Att läsa Lars Ridderstedts doktorsavhandling *Adversus populum* är som att följa författaren på en spännande vandring genom ett omväxlande kulturlandskap eller en genuin stadsmiljö. Målet är nog utstakat och vandringen redan från början väl strukturerad. Författarens kunskap och upptäckariver är stimulerande. Mitt intresse väcks och växer under läsningen; något får mig att ibland uppleva vad man brukar kalla återseendets glädje – men det ger också upphov till nya associationer och reflexioner.

Låt mig knyta an till vad som sist anförts. Hur skall man som läsare förhålla sig till det ur historisk synpunkt korta tidsavståndet till åren 1945–1975, som avhandlingen omfattar? Är det invändningsfritt? Rent allmänt kan man naturligtvis hävda att tidsperspektivet är alltför kort för att en historiskt inriktad forskning skall kunna komma fram till syntesen – för att anknyta till Hegels välkända tematiska trilogi tes-antites-syntes. Men – och det är viktigt i detta sammanhang – ändå är det frapperande hur det historiska skeendet under 1900-talets andra hälft, med dess snabba förlopp och stora informationsflöde, ställer oss inför nya utmaningar forskningsmässigt sett.

Det gäller då att smida medan järnet är varmt. Den utmaningen har Ridderstedt antagit. Hans tidigare engagemang i Kyrkfrämjandet (senare Kyrkans Byggnadsbyrå) har medfört att han kunnat dra nytta av sina personliga kontakter med både Peter Celsing (1920–1974) och Sigurd Lewerentz (1885–1975) – för att inte tala om hans roll som rådgivare i kyrkobyggnadsfrågor. Egna dagboksanteckningar, brev, samtal och bandade intervjuer med involverade fackmän, präster och kyrkopolitiker har tillsammans med relevant litteratur och ett rikt arkivmaterial skapat en solid grund för hans forskning. I denna situation får resonemanget om det korta tidsperspektivet ett både välbehövligt och välmotiverat korrektiv.

Som en kuriositet för att belysa att den så kallade utvecklingen går fort, kan nämnas hur blygsamma de av författaren redovisade byggnadskostnaderna för behandlade kyrkopjekt var i jämförelse med nuläget. Penningvärdet accelererar utan historiskt perspektiv!

Ur personhistorisk synpunkt är det också uppenbart att man, trots den relativa närheten tidsmässigt sett, kan uppleva Celsings och Lewerentz sociala bakgrund som historia, både vad gäller kulturell miljö, studieresor och utbildning. Detta faktum hör ihop med den omvärdering av tidsperspektivet som redan anförts. Religiositet och humanism var självklara begrepp – även om det är svårt att precisera dem – för de bägge arkitekterna alltsedan deras barn- och ungdom. Att de senare i livet ägnade sig åt att rita kyrkor, blir något naturligt och ingenting extraordinärt. Just därför, menar jag, blev de också lyhörda för en teologisk och liturgisk tolkning av den nya kyrkoarkitekturen; något som Lars Ridderstedt på ett övertygande sätt har kunnat verifiera, inte minst i avhandlingens tredje del.

Men åter till den apostroferade vandrigen genom avhandlingen. Den längsta etappen utgörs av dess deskriptiva del med sin värdefulla dokumentation. Efter en insiktsfull introduktion – På väg mot en ny kyrkoarkitektur – följer i del två en utförlig presentation av de båda arkitekternas sakralarkitektur i form av utförda arbeten, tävlingsbidrag och projekt. Eftersom Peter Celsing av olika skäl var den mest produktive av de två, upptar skildringen av hans insatser fyra femtedelar av texten i denna del av avhandlingen.

Fastän Ridderstedt i avsnittet om Sigurd Lewerentz, med hänsyn till den angivna tidsramen, fokuserar sin framställning på dennes kyrkor i Skarpnäck och Klippan, hade jag gärna sett att han i sin introduktion nämnt Lewerentz klassicistiska gravkapell – Uppståndelsekapellet – från 1925 på Skogskyrkogården i Stockholm. Värda ett omnämnande hade också varit hans tre gravkapell på Östra Kyrkogården i Malmö. Den invigdes redan 1921 och är också ett verk av Lewerentz.

Så några synpunkter av formell natur. För överskådlighetens skull hade det varit till hjälp för läsaren, om författaren i litteraturförteckningen angett boktitlarna som ”sökord”, vad gäller samlingsvolymerna som t.ex. Sigurd Lewerentz *Två kyrkor* (1997), *Architect Sigurd Lewerentz* (1997) och *Peter*

Celsing. En bok om en arkitekt och hans verk (1980), och inte enbart i samband med apostroferade delavsnitt. Harry Nybergs doktorsavhandling från 1975 har redovisats på ett missvisande sätt. Emil Sulzes bok *Die evangelische Gemeinde* (1891) borde ha anförts i litteraturförteckningen utöver den svenska översättningen från 1893.

Däremot lämnar Ridderstedts skildring av den skapande processen hos de bägge arkitekterna inget övrigt att önska. Dokumentationen är utförlig och illustrationsmaterialet både fylligt och instruktivt. Kommittéer bildades och sammanträden hölls i all oändlighet. Det var inte alltid så lätt att lotsa byggplanerna i hamn; inte minst med hänsyn till beställarnas önskemål och Celsings och Lewerentz arkitektoniska intentioner – för att inte tala om deras snabba och ibland impulsartade ändringsförslag.

Vid vandringens slut återstår summeringen och slutsatserna i anslutning till avhandlingens huvudtes. Både Celsing och Lewerentz har utan tvekan påverkats av den kyrkliga utvecklingen i kyrkobyggnadsfrågor. Men det som framför allt frapperat mig vid läsningen av Lars Ridderstedts *magnum opus* är de bägge arkitekternas särställning i deras kritik av ”den svenska modellen” med dess populistiska attityd. Därför var de ”adversus populum”. Trots ålderskillnaden var de samstämmiga i detta avseende. Båda utgick visserligen från funktionalismens idéer men sökte sig också längre tillbaka i tiden för att finna bärande ideal för sin sakralarkitektur. Sigurd Lewerentz beundrade gammal persisk arkitektur och Peter Celsing lät sig inspireras av bl.a. Medelhavsområdets kyrkobestånd. Just därför att de vågade gå mot strömmen, blev de så betydelsefulla. Alltså ett slags motbild – som ”outsiders” blev deras sakrala arkitektur vägledande i sin ofrånkomlighet.

Benkt Olén

SANDELL, RABBE

FINSK GUDSTJÄNST I SVENSKA KYRKAN. OM TRADITIONSMÖTE OCH TRADITIONSVÄXLING I DE FINSKA INVANDRARNAS GUDSTJÄNSTLIV

Diss., Uppsala Universitet, Uppsala 2000. 378 s., ISBN 91-506-1395-2

Fredagen den 31 mars 2000 försvarade Rabbe Sandell sin avhandling, *Finsk gudstjänst i Svenska kyrkan. Om traditionsmöte och traditionsväxling i de finska invandrarnas gudstjänstliv*, för avläggande av teologie doktorsexamen i kyrkovetenskap vid Uppsala universitet.

Med sin avhandling fullföljde Sandell ett mångårigt och omfattande arbete kring invandrade finnar. Vi mötte honom i Lund, då han skrev ett par gedigna undersökningar om finska invandrarungdomars integration –

och bristande integration – i det svenska samhället och i Svenska kyrkan. Det gav oss handledare anledning att lära något om flerspråkighet, men också halvspråkighet och utanförskap bland både ungdomar och i deras familjer.

Det svenska kyrkolivet motsvarade inte särskilt ofta de fromhetsmiljöer invandrade finnar ibland kom från. Också arbetet som direkt vände sig mot finska invandrare mötte svårigheter, även om ett energiskt arbete utfördes av finska respektive svenska präster och kyrkliga medarbetare.

Doktorsavhandlingens ämnesval är i många avseenden angeläget. Vi behöver fördjupa kunskapen på flera områden. Jag nöjer mig med att notera tre skäl:

1. De invandrade finnarna är en stor folkgrupp med en särpräglad kulturtradition, inte minst vad gäller språket. Samtidigt finns viktiga gemensamma element med det övriga svenska samhället både historiskt, rättsligt och religiöst.
2. Ämnet har därmed ett brett samhällsintresse, bl.a. med avseende på hur mötet mellan två – egentligen flera – traditioner kan utformas, den ömsesidiga påverkan som kan ske samt den anpassning, förändring och växling som över tiden kan tänkas inträda och vad detta kan betyda för enskilda ifråga om identitetsförlust, men också om möjligheter att forma en ny identitet i en från början främmande miljö.
3. Ämnet är ännu i hög grad utforskat, vilket visar sig vid läsningen av avhandlingen. Det är därför helt rimligt att författaren vid upprepade tillfällen ställts inför närmast oöverstigliga hinder, något som hör till pionjärforskningens utmaningar.

Forskningsuppgiften sammanfattar författaren på följande sätt:

1. Hur har den liturgiska tradition, som under tre årtionden varit nära beroende av och stått i kontakt med både Svenska kyrkan och Evangelisk-Lutherska Kyrkan i Finland, utvecklats i församlingsarbetet bland finska invandrare i Svenska kyrkan?
2. Kan man under denna tidsperiod påvisa tendenser och förändringar i traditionsutvecklingen vid bestämda tidpunkter?

Svaret skall sökas genom en analys av det finska gudstjänstlivet i dess olika utvecklingsfaser (s. 14). Huvuduppgiften anges av författaren vara att analysera den liturgiska utvecklingen inom det finska församlingsarbetet i Sverige, med tonvikten lagd på det liturgiska bruket. Avhandlingen karaktäriseras därmed som liturgik med ett kyrkorättsligt perspektiv (s. 34).

Sandell har i sin forskning ställts inför betydande materialproblem, eftersom arkiveringen är ofullständig och det som trots allt finns samlat ofta inte varit ordnat och katalogiserat. Författaren har därför tvingats 1) komplettera befintligt material med egna enkäter och intervjuer, 2) söka material på ett otal platser, ofta i olika typer av arkiv, där materialet varit oordnat, 3)

genomföra omfattande studier av ramfaktorer, eftersom det ofta saknas allmän historieskrivning och bakgrundsteckning kring sådant som krävts för att göra avhandlingens tema och enskilda delar begripliga och möjliga att tolka.

Med hjälp av fyra enkäter från perioden 1993–95 har författaren på väsentliga punkter lyckats komplettera det sparsamma och ofullständiga arkivmaterialet. Det viktiga enkätmaterialet hade förtjänat en mera distinkt behandling, dels när det gäller själva presentationen av enkäterna och insamlingsförfarandet, dels när det gäller användningen av detta. Denna brist ger läsaren svårigheter att helt följa med i tolkningen av det insamlade materialet.

I sin tolkning av materialet använder sig författaren av en fyrfältsfigur, med fyra grundlägen för den finska gudstjänsttraditionen i Sverige: fält F – finsk tradition, fält S – svensk tradition, fält A – både- och samt fält D – för avsaknad av förankring i en viss tradition. Detta teoretiska grepp fungerar i stort sett bra för att påvisa och beskriva de förändringar över tiden som äger rum. Kanske visar det sig inte överallt helt effektivt, t.ex. mätare eller märkor av influenser som spränger avhandlingens förutsättning i två bestämda traditioner.

Sandell lägger ner stor energi på att klargöra hur han använder sina begrepp, t.ex. finska invandrare, finskspråkiga, tornedalsfinnar, tidsperioden 1960–1992 och varför denna avgränsning gjorts, betydelsen av den ”reglerade” och den ”oreglerade” delen. I vissa delar hade trots detta en högre grad av precision varit önskvärd. Likaså upplever man i några fall att författaren har en benägenhet att övertolka sina ”modeller”.

Avhandlingen har fått en klar och redig disposition. Kap. 1, Inledningskapitlet, används – utöver normala inslag – till att ge en nödvändig ram till forskningsuppgiften. Här tvingas författaren bedriva ett eget forskningsarbete för att kunna gå vidare till huvuduppgiften. För detta arbete, som många andra forskare har mer eller mindre gratis, förtjänar han all heder. Kap. 2 tecknar bakgrunden till den tidsperiod och det tema som skall behandlas och följs upp i kap. 3, som ger en redogörelse för gudstjänstlivet omkr. 1990, dels stiftsvis och på riksnivå, dels i form av informativa delanalyser kring språk och identitet; ett tema som ensamt skulle kunna ge underlag för flera undersökningar.

Huvudkapitlen 4 och 5 behandlar kyrkorättsliga frågor och gudstjänstlivets praxis. Det korta, avslutande kap. 6 sammanfattar avhandlingen i anknnytning till den uppgift som förelagts.

Genomförandet med den redovisade uppläggningsen verkar övertygande. Särskilt kap. 3 ger med sina tillbakablickar en informativ bild av finskt gudstjänstliv på 1990-talet. Vi får en bild av hur gudstjänstlivet växt fram, dess olika centra och viktiga faktorer för dess organisering och stabilisering.

Boken har fått en layout som tjänar sitt syfte. Jag uppskattar också den stegvisa diskussion som sker i de båda huvudkapitlen i anknnytning till den

teoretiska modellen och som mynnar ut i en föredömligt kort och lättbegriplig sammanknytning av undersökningen i dess avslutande kapitel.

Sandell är en envis arbetare både i Herrens gårdar och i forskningens labrynter. Det var en nödvändig tillgång. Få andra skulle ha klarat av att på ett så hedersamt sätt kunna skilja sig från uppgiften. Han gav sig i kast med ett ämne som verkligen förtjänade en undersökning. Han har tvingats göra avgränsningar som gjorde undersökningen möjlig, även om gränstrakterna ibland också behövt belysas. När grundforskning och forskning i angränsande områden saknats, har författaren drivits till att försöka fylla vissa luckor för att hjälpligt kunna sätta in sitt arbete i dess sammanhang.

Trots de svårigheter författaren haft att brottas med, har han lyckats med sin uppgift. Avhandlingens centrala delar klarlägger på ett övertygande sätt sådant som vi tidigare inte visste särskilt mycket om. Resultaten är i de flesta fall inte överraskande. Däremot ger de väsentligt ökad kunskap om förändringar som ägt rum i mötet mellan två gudstjänsttraditioner. Sandell har gett oss ökad kunskap om ett komplext skeende och hans avhandlingsarbete förtjänar efterföljd – både inom teologi och andra forskningsområden.

Rune Larsson

SVERIGES KYKOHISTORIA

1. BERTIL NILSSON, MISSIONSTID OCH TIDIG MEDELTID

Verbum, Stockholm 1998. 251 s., ISBN 91-526-2456-0

2. SVEN-ERIK PERNLER, HÖG- OCH SENMEDELTID

Verbum, Stockholm 1999. 311 s., ISBN 91-526-2457-9

3. ÅKE ANDRÉN, REFORMATIONSTID

Verbum, Stockholm 1999. 360 s., ISBN 91-526-2458-7

På 1930-talet planerades ett stort upplagt verk om Sveriges kyrkohistoria i minst sex, kanske fler, tjocka band. De drivande bakom projektet var lundaforskarna Hjalmar Holmquist och Hilding Pleijel. Men verket blev aldrig fullbordat, utan stannade upp på ungefär halva vägen.

I slutet av 1990-talet togs idén upp på nytt. Initiativtagare var dåvarande preses i *Pro Fide et Christianismo*, Robert Murray, och huvudredaktör är Lenart Tegborg. Verket är planerat i åtta, inte lika digra, band och uppläggningsen är delvis en annan.

Varje del har en huvudförfattare, och framställningen kompletteras med mindre artiklar av specialister i olika frågor. Hittills har halva antalet volymer utkommit, dock med överhopp av volym fyra, som försenats. Alldeles i slutet av år 2000 kom Harry Lenhammars 1700-talsvolym, men jag vill

vänta med att skriva om den tills jag kan sätta den i samband med 1600-talsvolymen.

Serien har startat på ett rent succéartat sätt med tre gedigna volymer som spänner över medeltid och reformationstid. Huvudförfattare till volymen om missionstid och tidig medeltid – som aldrig fick någon motsvarighet inom 30-talsprojektet – är Bertil Nilsson. En mer lämpad person kan inte tänkas. Nilsson har varit sammanhållande kraft inom ett stort upplagt HSFR-projekt om Sveriges kristnande, och frukterna av detta projekt har i hög grad kommit denna volym till godo, både för Nilssons utmärkta huvudframställning och för specialartiklarna vilkas författare huvudsakligen hämtats från projektgruppen. En rad nya aspekter har kommit fram rörande det ur källsynpunkt svårfångade missionsskedet, genom att rönen från en rad olika vetenskapsgrenar ömsesidigt fått belysa varandra. Så t.ex. har arkeologiska rön aldrig så konstruktivt som här fått belysa och komplettera de spröda skriftliga källorna rörande kristningsprocessen.

Sven-Erik Pernler har haft svårare konkurrens för sin volym om den senare medeltiden. Yngve Brilioths glänsande framställning, publicerad 1941, var nog den allra förnämligaste inom det tidigare verket. Dels var han en mycket lärd medeltidshistoriker, dels var han en benådad stilist, vilket fortfarande gör läsningen av detta *magnum opus* till en njutning. Jämfört härmed har Pernler en betydligt torrare stil, kanske också en mer långtgående källkritik; han är angelägen att inte säga mer än man någorlunda säkert kan veta. Givetvis har mycket hänt inom medeltidsforskningen sedan Brilioths tid, så en uppdatering av forskningsläget har varit nödvändig.

Officiella kyrkopolitiska dokument spelar en stor roll i framställningen, och man får en tydlig bild av hur kurian försöker genomdriva sina krav – men långtifrån alltid lyckas – i ett kyrkligt utkantsområde som måste ha tett sig både avlägset och svårmanövrerat, och där furstemakten alltmer gör anspråk på att reglera de kyrkliga angelägenheterna. Den yttre kyrkopolitiken står mer i förgrunden än det inre andliga livet, men en del därav belyses i specialartiklarna. Slående är att medan Brilioth hade inarbetat en hel Birgittabiografi om nästan 100 sidor, nöjer sig Pernler med 11 sidor om Birgitta och Birgittinerna. Fast med tanke på all specialforskning som finns om Birgitta, var det nog klokt att inte bli så utförlig i en översikt av detta slag. Sammanfattningsvis finner jag att Pernler med heder har fullgjort sitt uppdrag.

Holmquist var det tidiga 1900-talets ledande svenska reformationshistoriker, och hans reformationsvolym från 1933 var den först publicerade inom det tidigare verket. I den nya serien är det Åke Andrén, nestor bland det senare 1900-talets svenska reformationsforskare, som svarat för motsvarande volym. Resultatet är imponerande. Han har lyckats förena detaljriktighet med de stora linjernas perspektiv. Framför allt har han öppnat dörren mot Europa och visar tydligt hur det svenska skeendet hela tiden påverkas av den internationella utvecklingen. Alla de tre Wasasönerna har t.ex. ut-

ländska förebilder för sina inbördes motstridiga planer för svenskt kyrkoliv. Jämförd med denna framställning framstår faktiskt Holmquiists forskning som ett exempel på en rätt instängd svenskluthersk provinsialism. Jag finner att jag tidigare egentligen bara har känt till brottstycken av skeendet, och inte sällan har man fått dem serverade med någon speciell vinkling. Många detaljer var nya för mig, t.ex. att Georg Norman i hög grad var initiativtagare till den egendomliga förräderiprocessen mot Laurentius Andree och Olavus Petri.

Man förstår att präster och församlingar kände sig svårt prövade under en rad kungar som strävade åt olika håll och dessutom själva hela tiden vacklade mellan olika policies. Dessa kände ju också motståndet, och alla förändringar gick trögt: först att steg för steg förändra gudstjänsten i evangelisk riktning, sedan att återinföra vissa ting igen. Jag känner mig nästan förbluffad över hur lätt plötsligt allt ser ut att ha gått vid Uppsala möte, men man förstår att det känts som en befrielse att för en gångs skull inte stå under någon närvarande monarks påtryckningar och att man gärna samlat sig kring arvet från den under motiga förhållanden tålmodigt framhårdande Laurentius Petri, samtidigt som den lutherska bekännelseutvecklingen i Tyskland var något man gärna orienterade sig om utan att fördenskull vilja skriva under på allt.

För vår årsboksredaktion ter det sig naturligt att särskilt bevaka hur gudstjänstlivets historia skildras i den nya serien. Med en viss besvikelse måste jag konstatera att det sker relativt knapphändigt i de två tidigare delarna. Första delen handlar mycket om inrättande av biskopsdömen, om kyrkobyggande och om sockenbildning, men säger inte mycket om gudstjänstlivet innanför kyrkomurarna. Andra delen har ett intressant avsnitt om bilden i kyrkorummet, ett annat om det folkliga fromhetslivet och så, äntligen, en specialartikel av Per Beskow om gudstjänstlivet i en medeltida kyrka.

Tredje delen är som redan antytts däremot frikostig med att beskriva den liturgiska utvecklingen med alla dess inneboende konflikter, och dessutom finns en värdefull specialartikel av Harald Göransson om kyrkomusiken. När där bl.a. beskrivs hur de svenska reformatorerna försökte flytta över gregorianska melodier till svensk text, slås man av att egentligen ingenting sagts i de tidigare delarna om hur den gregorianska sången fungerade under medeltiden.

Ragnar Holte

WIKSTRÖM, OWE

TOCCATA. J. S. BACHS ANDLIGA UNIVERSUM; IAKTTAGELSER OCH BETRAKTELSE

Norma bokförlag, Skellefteå 2000. 159 s., ISBN 91-7217-025-5

Owe Wikström är professor i religionspsykologi vid Uppsala universitet och har en rad studier bakom sig om bl.a. livsåskådningsfrågor, själavård och psykoterapi. I sin senaste bok riktar han intresset mot musikens roll i nutidsmänniskans liv – och speciellt Johann Sebastian Bachs musik, men också Bachs religiösa värld eller ”andliga universum”. Boken bygger delvis på radio- och TV-program av Wikström om Bach och den bärs väsentligen upp av personliga iakttagelser och betraktelser. Boken är vackert illustrerad, men förlaget kunde ha ansträngt sig något mer när det gäller korrekturläsningen.

Boken är tredelad: den första delen ägnas åt reflektioner kring musik, andlighet och nutidsmänniskans villkor, den andra delen är en kort biografi över Bach och bokens sista del utgörs av en ”katekes för musikälskare”. Invävda i framställningen ligger också iakttagelser Wikström gjort under resor till städer där Bach verkat. Iakttagelserna vävs samman med scener ur Bachs liv. Iakttagelserna ger ofta bevis på en god blick för betydelsefulla detaljer och en känsla för oväntade sammanhang.

Inledningsvis diskuterar Wikström musiken som en motrörelse. Vår nutida kultur, menar han, är rastlöshetens kultur med påtvingad intimitet, trivialiserande trender och ett jagande efter ytliga upplevelser. Det sakliga allvaret och den djupa reflektionen saknas. Dock finns en längtan efter djupare erfarenheter – och musiken kan spela en roll för nutidsmänniskans längtan till helighet och avskildhet. Musik och andlighet hör samman. Wikström tecknar konturerna av en ”estetikens teologi” – Gud är skönhetsens källa, och musikaliska uttryck blir en påminnelse om en gudomlig närvaro. Bach blir det stora exemplet på musiken som en väg till sådana större och djupare upplevelser. Här ställer Wikström också frågan som är bokens centrala problem: Vad är egentligen en musikupplevelse och vad eller vem gör den andlig? Vilka sammanhang är avgörande för upplevelsens kvalitet? Wikström antyder ett svar genom att understryka att Bachs musik bäst förstås i en tolkningsram som är den kristna kyrkan, hennes teologi och gudstjänst. Denna tes, om betydelsen av den luthersk-ortodoxa kristendomen för Bach och hans musik, återkommer ofta i boken och den blir bärande i försöket att förstå den andliga dimensionen i musiken.

Delen om Bachs liv vidgar diskussionen om tillflödena till och dimensionerna i hans musik. I kronologin över Bach från läroåren fram till hans ställning som kantor i Thomaskyrkan i Leipzig under 1700-talets tidigare hälft, skymtar en mängd tänkbara källor till Bachs egen musik. Familjens musikalitet, Bachs flitiga kopierande av andras musik, hans egen musikaliska nyfikenhet och begåvning, hans intresse för pedagogik och för att förnya speltekniken i orgelspelet är naturligtvis väsentliga faktorer i förståel-

sen av hans musik och dess utveckling. Bachs fascination av magiska talsystem tycks också ha påverkat hans komponerande under stor del av hans liv. Och, som Wikström påpekar, de flesta av Bachs verk tillkom i något särskilt syfte; för gudstjänsten, men även för undervisning eller underhållning. På det personliga planet drabbades Bach av många sorger. Fogar man dessa förhållanden till luthersk-ortodox kristendom som självklar andlig kontext för Bach, skapas en komplicerad bild av olika tillflöden till hans musik. Hur dessa faktorer ska sättas i samband med en konstnärlig intention hos Bach är svårt att få ett entydigt svar på.

I bokens sista del presenterar Wikström en tolkning av en kristendomsuppfattning som han menar vara väsentlig för förståelsen av Bachs kyrkomusik. Sålunda möter läsaren klassiska dogmer om Gud och människan, synden, inkarnationen, frälsningen och helgelsen. Denna framställning innebär också ett försök att bestämma en "andlig position" hos Bach och att sätta denna i relation till hans musik. Utgångspunkten är att för Bach och hans samtida representerade den andliga världen en verklighet som inte var relativ. Gud är i centrum, är verklig och närvarande genom sin kyrka. Wikström talar om "en tunn hinna mellan denna värld och den eviga", där gudstjänsten blir mötet mellan dessa platser eller tillstånd. Gud handlar med människan, och Bachs musik är därför dialogisk – den hjälper människan att rikta sig till Gud, samtidigt som musiken bistår människan att uppfatta tilltalet till henne. Musiken får således en teologisk funktion. Så långt är allt gott! Den fortsatta dogmatiska framställningen har dock en tendens att skymma Bachs relation till den teologiska tradition som åberopas. Wikström lägger då och då in exempel där Bachs verk passar eller borde passa, men utan större motstånd låter sig Bach vävas in i katekesframställningen för att till slut inte synas. Kanske illustrerar detta det svåra i att fånga Bachs andliga universum i språkliga termer.

För den som önskar kunskap om Bach och hans samtids religiösa och musikaliska traditioner utgör Owe Wikströms *Toccat*a en fin inledning. Boken uppmärksammar behovet att känna till Bachs teologiska världsbild som ett element i förståelsen av hans verk.

Jan Hermanson

ÖPPNA MIN MUN TILL DITT LOV. GREGORIANSK SÅNG PÅ SVENSKA

Compact Disc, Verbum Musik 2000, best.nr. 8-9907

Nästan 50 år efter den första utgåvan av *Musiken till Den svenska tidegården* utkom under åren 1995–1997 en ny upplaga av *Den svenska tidegården*, sammanställd av Ragnar Holte på uppdrag av Laurentius Petri Sällskapet.

1995 var ett särskilt rikt tidegårdsår, eftersom då inte bara första delen av *Den svenska tidegården* (*Completorium – kyrkans aftonbön*) utkom, utan också *Tidegården, kyrkans dagliga bön* ”för samkristet bruk” och musiken till denna utgåva, för vilken Anders Ekenberg var ansvarig. 1996 och 1997 kompletterades *Den svenska tidegården* med del två, *Morgon- och aftonsång – laudes och vesper*, och del tre, *Middagsbön*. De tre delarna av *Den svenska tidegården* recenserades utförligt av Gudrun Zethelius i TRO & TANKE 1997:5 och 1998:6, varför själva utgåvorna knappast behöver kommenteras i detta sammanhang. R. Holte och A. Ekenberg bidrar dessutom båda med omfattande artiklar i det stora gregorikanumret av TRO & TANKE 1995:4, där de framför tankar och presenterar sina olika arbetssätt med gregoriansk sång på svenska, och Sören Bolander berör kort de båda tidegårdsutgåvorna i TRO & TANKE 1996:3, som behandlar Psaltarens tolkning och funktion (s. 83–84). Delar av *Kyrkans dagliga bön* finns också sedan tidigare inspelade på CD med *Schola Cantorum Scaniensis* under ledning av Peter Wallin.

Nu har även *Den svenska tidegården* fått klingande gestalt på en ny cd, producerad av Verbum Musik. Morgon- och aftonböner för en vanlig söndag under kyrkoåret och dess helgsmål har spelats in, alltså fem olika tideböner. Bara på ett ställe har en kyrkoårsbunden melodivariant använts, nämligen i responsoriet i lördagens completorium, då en melodi som hör till jul- och påskfastan används. Alla sjungna partier finns inspelade, men ibland har dock psaltarpsalmer förkortats något. Och alla lästa partier är alltså uteslutna. Det allra mesta sjungs på traditionellt enstämmigt sätt. Ändå är variationsrikedomen stor genom växlingar mellan solister och körgrupper av olika sammansättning. I de båda completorierna har också röstlägena renodlats, så att lördagens sjungs av enbart kvinnor och söndagens av enbart män. På några ställen sjunger kören enkla kvintorganumsatser, och i Marias lovsång i söndagens vesper används också en fyrstämmig, anonym körsats med den gregorianska melodin i enkel form i tenorstämman, en välkommen klang i den annars harmonilösa musiken. En alldeles speciell effekt får man i antifonen till psalm 150 (nr. 23 på skivan), då man i organumsatsen inte staplar kvinter och kvarter på vanligt sätt, utan sista gången placerar två kvinter på varandra och får ett nonintervall i stället. Mycket fräckt! En psaltarpsalm, psalm 114 i den ovanliga *tonus peregrinus* också i söndagens vesper, beledsagas av ett enkelt orgelackompanjemang med långa, liggande toner. Harmoniken tättnar efter hand och är mot slutet riktigt avancerad, men snygg.

Några ord om texthäftet innan jag går in på själva framförandet. De 24 sidorna på snyggt papper har utnyttjats på allra bästa sätt. Relevanta uppgifter om inspelning, medverkande och hur man beställer finns givetvis med, liksom en del notexempel från olika håll. Men framför allt har R. Holte skrivit en utmärkt text, både de inledande delarna om gregoriansk sång och den svenska tidegården och kommentarerna till de enskilda momenten i

tidegården; stor kunnighet teologiskt och musikaliskt, men också personligt värderande på ett sätt som tillför lyssnandet ytterligare tankar och djup.

Vokalensemblen *Ad Dominum*, som sjunger på inspelningen, finns i Buråskyrkan i Göteborg och leds av kyrkans organist, Per Högberg. Att sjunga gregoriansk musik är nog bland det svåraste man kan ge sig på. Ensemblen är inte specialiserad på enbart gregorianik, men gör ändå en mycket bra inspelning. Som helhet imponerar skivan, inte med konsertant musicerande, utan för att denna gamla gudstjänstmusik kan avlyssnas som den gudstjänst den är. Försångarna sjunger genomgående bra, några t.o.m. mycket bra. Intonation och diktion är också genomgående bra; möjligen tappar söndagens vesper dock en del intonation. Våldigt fina är båda kompletorierna, särskilt söndagens med enbart män. Men några detaljer ställer jag mig tveksam till eller saknar jag. Textrecitationen kan i mitt tycke många gånger kännas lite stel, och jag skulle önska mig en mer flexibel textning, där växlingarna mellan viktigt och oviktigt blir tydligare. Detta gäller också en del, särskilt längre, melismer som jag också skulle önska mig mer varierade i tempo. *Amen* skiljs alltid av mycket tydligt från det föregående, vilket jag tycker bryter det flöde som finns i melodiformeln och också känns onödigt demonstrativt. Reperkussion (att sjunga ut upprepade toner) tillämpas ibland; varför just där och inte på andra ställen? Våldigt ofta finns också i notskriften anvisningar om förlängda toner, vilket nästan aldrig görs. Beklagligt, därför att man i och med detta på en del ställen tappar känslan för viktiga toner och speciella formler i olika modi. Dock får en dragning en fantastisk effekt när den väl kommer, som i lovprisningen, nr. 27 på skivan.

Men detta är som sagt randanmärkningar och ingenting som gör inspelningen mindre värdefull. Att det inte finns bara ett sätt att sjunga gregoriansk sång på, är absolut nödvändigt att hålla i minne. Jag har vid lyssnandet njutit av det lugn och den andakt som präglar framförandet. Det är en inspelning som gärna kan tjäna som exempel på ett gott framförande av gregorianik, både för den som lyssnar kritiskt och analyserande, och också för den som vill lyssna för sin egen morgon- eller aftonbön. Kort sagt: en av de få bra inspelningar vi har av gregorianik på svenska.

Karl Göran Ehntorp